

ERDÉLYI MUZEUM

XXII. kötet.

1905.

9–10. füzet.

Életképi elemek Csokonai költészetében.¹

Csokonait rövid életében is, nyilvános megszólamlása óta, a népszerűség fénye sugározta be. Az irodalom vezető emberei nem értették ugyan meg. Csíszolgotó, finnyás ízlésök megütökölt között néha kissé nyers eredetiségén. Egy-egy valódi vagy képzelte folttól nem látták világosan költészetének igaz szépségeit. De az emlékezetéhez tapadt gáncsok rég lehámlottak róla. Irodalomtörténet és olvasóközönség egyforma elismeréssel, szeretettel fordul feléje. Hogy halálának századik évfordulója elközelgett, új erővel elevenedik föl emlékezte. Szülővárosa, Debreczen, mindenha kegyelettel övezte körül halhatatlan fia nagy alakját. Porladó tetemeinek pihenő helyét vasemlékkel jelölte meg. Emlékének művészi szobrot állított. Szülőháza, lakóháza falába emléktáblát illesztett. Egy munkás könyvnyomtató intézete a költő nevét viseli. Csokonai-Kör néven szépirodalmi társulatot alapítottak. Gondosan gyűjtenek minden reá vonatkozó ereklyét, emléket, adatot. A gyűjtés munkájával, az adatok földolgozásával előkészítik a költő összes műveinek teljes kritikai kiadását s kimerítő életrajzának méltó megírhatását. A századik évforduló alkalmával országos ünnepet rendeztek, a melyen összes irodalmi társaságaink küldöttei, a mieink is, megjelentek.

De Csokonai nemcsak Debreczené, az egész nemzeté. Mindenütt kegyelettel, szeretettel gondolunk reá.

Ő valóban korszakos, kimagasló alakja irodalomtörténetünknek. Midőn a nemzet öntudatra ébredve, az irodalomban keresték nyelvünk, nemzetiségünk föntartásának, megerősítésének hatalmas eszközeit, idegen minták után tapogatóztak. Ő magyar talajra állott, a magyar Genius sugallatára indulva tört új, széles, egyedül célravezető út.

¹ Az Erdélyi Irodalmi Társaság 1905 jun. 4-iki felolvasó ülésén.

Vele született valódi, hatalmas költői tehetségén kívül nagy szerencséjére volt helyzete. Törzsökös magyar szülőktől, törzsökös magyar városban született, nevelkedett, élt. Mint maga mondja Festetics György grófhhoz írott egyik levelében (1801, május 16.): Hazai városomon kívül csak öt esztendeig laktam teljes életemben. De akkor is tiszta magyar vidéken, tiszta magyar nép közt, ha csak ki nem vesszük rövid pozsonyi tartózkodását s apró pesti kirándulásait, a holott azonban szintén magyar oázisokon forgolódott. Így a töről metszett, zamatos magyar nyelvet szívta magába a levegővel. Magyar szokásokat, magyar életet látott öntudatra ébredése első pillanatától fogva. Magyar volt az eszejárása. Magyarúl kelle éreznie, gondolkoznia. S lelkének ezt a természettől, a sorstól nyert mivoltát tanulmány, gondolkodás révén öntudatosan fejlesztette.

Tanult idegen nyelveket. Tudott a görögön, latinon kívül németül, olaszul, francziául. Ismerte az arab, persa, zsidó nyelvet s belekezdett az angolba. Ezek nála nem fitogtatásra való cziczomák voltak, hanem hatalmas eszközök, a melyeknek segítségével a tudás és nemes élvezetek gazdag kincsesházaiba jutott, maga is gazdagon térve vissza. S az idegen nyelvek nem rontották, nem ronghották meg a gondolkodó költő magyar nyelv-érzékét, hanem öntudatosabbá, tisztábban látóvá tették. Éppen mint a hogy kedves hangszerei közt ott volt a zongora, fuvola, de ott volt a furulya is.

Jól tudta, hogy a költő nyelvkincsének legdúsabb bányája a népnyelv és a régi nyelv. Gyűjtötte is mind a két forrásból a szókat, eredeti szólásmódokat. Márton Józsefnek, az ismert szótárírónak írja 1801 márcz. 19.-én: Már én a ritkább régi, kevésbé gyakorlott, nyomtatásban ismeretlen, tartományos és mesterséges szavakból 2000 és egynehányat öszveszedtem. Egész írói munkássága láttatja, hogyan szívja föl költészete a népnyelv és régi nyelv éltető szellemét.

Megérezte a magyar dal sajátos zenéjét, jellemét. Próbálta rendszerbe foglalni elvonásait. (A magyar versesinálásról közönségesen.) Éppen ezért ismeri a népdalok beesét s Koháry Ferencz grófhhoz 1797 nov. 8.-án írt levele végén felsorolván kézírásban készen levő műveit, egyik tétel így szól: Régibb és újabb magyar

népbéli dalok (Volkslieder), melyeket más csinos nemzeteknek példájára imitt-amott írásból és hallomásból öszveszedvén, az elveszéstől megmenteni kívánt Cs. V. M. Van már ilyen minden nóta valami 300. Kár, hogy ez a népdal-gyűjtemény elveszett vagy lappang valahol. De a költő műveiben lépten-nyomon érezzük a népköltészet jótékony befolyását.

Épp így érezzük azt az öntudatos törekvést, hogy magyar életet, magyar alakokat vigyen a magyar költészetbe.

Dorothy előszavában érdekesen festi, hogy minden művészetnek s így a költészetnek is, czélja az illuzió-keltés. Már azért is nemzeti dolgokat kell írnia, különösen ha nemzeti ferdeségeket kíván ostorozni, hogy javítson rajtok. Éppen ez elhittetés szempontjából törekszik aztán arra a nagy pontosságra, mikor pld. híven leírja, hogy a farsangi multság Somogyban, Kaposvárott a hercegi kastélyban esik; hogy a megszemélyesített Farsang hogy indul ki Budáról, Fehérvár és Veszprém vidékéről Zalának tart; Tihanynál átkél a jegen, kiszáll a szántódi réven s beér az áldott Somogyba; Löllén stációzt csinál, aztán Lengyeltótiba igyekszik; onnan vígán hajtat Nagyabajomba; kipihenvén magát, másnap későn reggel megindul Kaposba. Azután is annyira törekszik az élethűsége, hogy az előszóban védekeznie kell, hogy nem élő alakokat, nem igaz történeteket írt le.

S ez az élethűsége való törekvés, az életképi elemeknek a költészetbe való bevitele már fiatal korában is elevenen élt lelkében. 18 éves volt, mikor a sokáig Homerosnak tulajdonított híres antik görög furesa eposzt, a *Békaegérharcz*-ot, Blumauer modorában átdolgozta. Mégis országos hatása volt. Erdélyben Kontz József lefordította oláhra s mohón olvasta a magyar is. A fordítás dicsőségét ráfogták erre, arra, Gyújtó Sándorra, sőt Debreczeni Mártonra is. Ebben már életkép-író hajlama, készsége világosan kitűnik. Mikor Vizignátus, a békakirály ügyetlensége miatt a tóba fullad Pszikharpa, az egerek királya, éppen a parton járkált *oberster* Pörcznyeli úr. Gyorsan megviszi a szerencsétlenség hírét az *aulába*.

Kik beszéden ott valának,
Méggel eltelnének

S mindjárt a *nádorispánnak*

Ily jelentést tevének :

Hírdesse ki a *diétát*,

S mindenféle gyors stafétát

Küldjön a státusokhoz.

Összegyűlvén a rendek, egész magyarosan :

Öt hétig tanácskoznak

A vallás dolga felett.

De a sok mende-mondának

Egy szálnyi haszna se lett.

Troxartax beszédet mond, harezra buzdít. A beszédre gúny-nyal mondja a költő :

Így buzdítja a sessiót

És nagy hanggal pengeti,

Hogy ő ígér négy milliót,

A *köznép* megfizeti.

Puskákkal, ágyukkal, mozsarakkal fölfegyverkezve a *Nyirbe* küldenek, hogy a sereg számára posztót s egyebeket rekviráljanak. Gróf Nagyákai, a békák nagykövete az egereknél, megviszi hazájába a hadüzenetet. A békák erre :

Felháborodva zúgának,

Mint a József halálának

Hírére a magyarok.

A zúgolódo rendeknek Vizignátus a hazai viszonyokra czélozva felel :

Barátim! hát már az oka

Annak Vizignát vala,

Hogy az ő királykájok a

Tónak vizébe hala?

Nem tudván úszni, valóba!

Ő a *constitutióba*,

Nem esoda, hogy elmerült.

Aztán ők is fegyverkeznek, a part mellett kordont vonnak, erősítik a grániczot, kettőztetik a mozsarat s a haubiczot.

Egyik békagyűlés leírásában arra czéloz a költő, hogy nálunk az idegen latin nyelvet használják évszázak óta s mikor az országgyűlés a magyar nyelvet akarja természetes

jogaiba helyezni, ellene vannak olyanok is, a kik különben alig tudnak latinúl. Azt mondja:

Végre egy a többieknél	Hanem anyai nyelvünket
Okosabbik fölállá.	Vegyük bé a hazában,
Eddig — úgymond — mindeneknél	E segíti nemzetünket
A halnyelv viceála,	Kipallérozásában.
Kárára egész hazánknek,	Erre sokan ráállának,
S nemzeti politikánknek	Látván hasznát tanácsának
Nagy hátráltatására.	Ezen okos embernek.

Sokan a tudatlanok is
Ellenére szóltanak,
Bár a halnyelven magok is
Imígy-amígy tudtanak,
De csakugyan rámenének,
Hogy már végbúcsut vennének
Az idegen halnyelvtől.

A német tiszteket gúnyolja a békaármádiában. Az egyik obestert is Króteinek hívják. Mikor Üregjáró leszúrja, csufondárosan mondja a költő:

Króte nemes lelkü vala,
Szégyenletébe meghala,
Hogy rajta ily stikk esett.

Marsal Kriőről pedig így szól az ének:

Ez a Kriő egy oktalan,
De nagyszájú úr vala,
A hazának egy hasztalan
Hasnál mást nem hízlala.
Nálunk is vagynak olyanok,
Kik nagyszájúk s tudatlanok,
Csak hasokat hízlalják.

Ám Üregjáróra ezt mondja:

Ez nem bálban nevelkedett,
Mint sok elnémetesedett
Magyar nemes úrfiak.

Majd de Szűk Bürből elől megfutamodva, Nyalnádtói utána rugtat, és:

Ott a tóban általvervén,
Megölé dárdájával.

Most már a parton hevervén,
 Elnyúlt kövér hasával,
 Melyet sok jobbágyok zsírja
 Hízalt, mint Klimius írja
 Sok magyar földesúrról.

Mézwájó egérhős Khalakferszt ellen nyomul.

Ez Khalakferszt, egy nagyszájú
 Német marsalt levága,
 Bátor nagy familiájú
 Princz vala őnagysága.
 Sok magyar közemberekből,
 Mint az ily gyáva princzekből,
 Jobb katona lenne ám.

A marsal véletlen halála a pór német egereknek rémülé-
 sére vála. Ott cserkészik a tót Blatovszki. Deszkarági rá se
 néz, csak fölrugja s tovább megy.

Turjit obesterben a vásárolt tisztségeket ostorozza:

Az obester púpos vala,	Mégis obesterré leve,
Rekedt torkú és siket,	Mert száz aranyat lopott,
Hét lyukra folyt az oldala,	Ezen vitézséget veve
Szű ette mindeniket,	Egy ilyen ütött-kopott.
A nevét maga kezivel	Megvan az is hazánkba' már,
Le nem tudta írni, mivel	Hogy pénzért egy gyáva számár
Kondás volt az apja is.	Azzá leve, a mi nem.

Kifigurázza a megbízhatatlan hadi jelentéseket. A csata
 után:

Az egerek nótájokban	A békáknak újságai
Róla akkép írának,	Ellenben úgy írának,
Hogy a békák táborokban	Hogy az egerek holtjai
Nyolcezeren valának,	Tízezeren valának.
Kiknek a harezban lett végek,	Ők pedig, bár meggyőzettek,
Pedig az ő veszteségek	Mégis többet nem vesztettek
Másfélszázra sem megyen.	Mindössze is ezernél.

Még az is magyaros színezettel van elmondva, hogy az
 egér miket szokott megdézsmálni:

Tudom én, hol kell kutatni,	Hol tartják a sódarokat,
A kenyért a fiókban,	És a töltött galambokat,
Hol kell jól fölporcogtatni	S a jó kúnsági sajtot.
A mákos kalácsokban;	

Hát a fáin poszpáosztokat?
 A fánkot és csőregét,
 A herezegi szakácsokat
 Dicsérő sok csemegét,

Melyet borssal, foghagymával
 Pánizálnak parádával
 Az úriás vendégek.

Efélével él az egér. Megvetően mondja királyok a béka-
 edelről:

Nem kell nekem gyékény, káka,
 Melyet terem *Bajom, Zsáka*.

Vizignátus dicsekszik a békaipdustriával. Mindenből hasz-
 not húznak.

Már mi is a világéből,
 Mint görög a magyaréből,
 Farkasbundát vehetünk.

Szerepel a banderium. A haldokló egér a Rákóczi nótáját
 dalolja. Vizignátust az egerek azzal fenyegetik, hogy, ha elfog-
 ják, Siklósba zárják. (Mint egykor Zsigmondot a magyarok.)
 Forgalomban a krajezár járja. Kalpag a fején, kokárda a dísz.
 Jupiter azzal biztatgatja leányát, Minervát, hogy szálljon le az
 egerek segítségére:

Mert a te templomodba' is
 A magyar nemeseknél,
 Alig lehet kapni ma is
 Egyebet egereknél.
 Még a szent Muzsáknak rakott
 Egy-két templomba' se lakott
 S lakik egyéb egérnél.

S pofonútvén így a költő egyik kezével, a másikkal cziro-
 gat. Csillag alatt jegyzetben azt mondja, hogy a tudatlan és
 rosszakaratú külföldiek beszélnek így a magyarról: „A mit itt
 Jupiter szájából hallánk, meg ne ütközz rajta, jámbor magyar
 olvasó! Azt mondhatja ő az ő egében, a mit akar. Az ő szemei
 már igen elgyengülvén, újságot is alig olvas, nemhogy egyebet.
 Az ilyeneket kétségkívül a nagyobb essemblékba' hallja kül-
 földön; ott is elég Jupiterék s Mercuriusok vannak, a kik hazánk-
 ról és nemzetünkről gondolkoznak. De engedjük meg ezeknek
 is azt a kis járatlanságot a világ egy ilyen kis eldugott Kána-
 hánjában, nincs annak egyéb oka, hanem hogy mi minden
 efélének, a mi honjünkban történik, mindjárt dobot üttetni nem

szeretünk; még távolabb vagyunk pedig attól, hogy azzal, a mit magunkról és másokról tudunk, úgy kereskedni és kedveskedni szeretnénk, mint a tokaji és több más borainkkal“.

De Minervának sok panasza van az egerekre, többek közt az is, hogy összerágták a sleppjét. A költő csillag alatt magyarázza, hogy mi az a slepp: úszó ruha, pávaköntös, pávafarkú úszó köntös.

Előfordúl benne a kovás puska. Börrágódi alföldi bán s a magyarországi hadi seregek főkapitánya. Az egérhöst az istenek is scythának nevezik s Jupiter főhaditanácsában az istenek így tiltakoznak: Najn, nix!

Csokonai drámái is fiatalkori dolgozatok. Gyenge drámák. Nem ismerte a színpadot. De azért érzik belőlök a tehetség s a magyar színészet és drámairodalom szakavatott búvárlója nem ok nélkül mondja: Nyelvtudása, igazi hivatottsága a komikumban arra utalják, hogy vezérlő férfია legyen a magyar vígjáték-irodalomnak.¹ Bayer azt is kimutatja, hogy Csokonai kereste az összeköttetést a színpaddal. Kárára van drámairodalmunknak, hogy nem találhatta meg. Három vígjátékába a magyar életképi alakok és vonatkozások egész sorozatát viszi be. *Tempefői*-ben, a melyet húsz éves korában írt, ott van gróf *Fegyverneki*. Különben jó magyar, mint a költő mondja: magyaros ember. De az újabb szellemi mozgalmakat nem érti, nincs semmi érzéke hozzá. Egy szép makrapipát többre becsül a versnél, könyvnel. Nem okos embernek való a könyvekkel veszteni idejét. A kornak ez nem rossz, de a haladás eszméi iránt közönyös embere.

Már báró *Serteperti* az elfajúlt, léha, tudatlan, külföldieskedő mágnás, mintegy a Szélházyak mintaképe. Teljes czíme, a mint Éva mondja: Báró Serteperti Lajos de Kotnyeles, Szemétvára örökös ura, az egész Ütöttkopott uradalomnak birtokosa, Eszeveszett vármegyének bolondispánja, a nemes Iksüttökrendnek arany-sarkantyusa, a királyi tábla aktualis és mindenkori hallgatója stb. A színpadon így jelenik meg: Hosszú tetejű kalapban, térdig érő bő anglus kaput-rokban, bársony nagy gallérban, szarvasbőr-bugyogóban, letúrt szárú nagy bőresizmában,

¹ Bayer József: A magyar drámairodalom története. I. 127. 1.

felfrizirozva, egy nationalspiel a kezében. Egy német könyvből tanult otromba komplementtel lép be, csaknem a földet üti az orrával. A magyar irodalmat megveti. Olvasni sem tud magyarul. Nevetséges karrikatura, a mint Rozália kis magyar könyvtárának könyvezímcin megkísérti végigbaktatni. Beszédébe német szavakat vegyít. Azt mondja Rozália, hogy nagyon későn érkezett szegény feje az észosztásban; vagy ha helyes eszekre talált is az észmagazinban, azt más német méltóságoknak engedte által, ex politia.

Testvérlélek vele *Tökölápi Menyhért*, a másik gavallér, nagy barátja a német dámának, kártyának és bornak. Fölkél 9 órakor, 10-ig frizérozzák, 10-kor a táblára megy, ha kell, s ott van egyig-kettőig; ha nem kell pedig, vizitákat tesz; kettőkor ebédel ötig; akkor sétálni, karasszirozni megy; majd éjfélü egy-két óráig kártyázik. A magyar könyvekre rá se hederít, de meghökken, mikor tapasztalja, hogy Szentjóni Szabó László németre fordított *Mátyás király*-a Bécsben is tetszik.

Koppóházi pénzes nemes ember, de könyvekre nem pocsékolja a pénzét. Nemesebb dolgokra kell: kutyára, kávéházra, vajtára, labétra. Két kutyát 24 aranyon tart egy olasz. Egész lázban van, hogy elszalasztja a vásárt. De a szegény poétát meg nem segíti. Azt mondja Tempefői, hogy sok ilyen Koppóháziakat találunk a két hazában, a hol a kávéházakban csoporttal csiripol a gavallérság, a bibliothékák pedig és a lese-kabinétek néma csendességgel veszteglenek. Az urak udvaraiban divisióként koslatnak a jobbágyok zsírjával hízott kopók. A tanultak éhen fáradoznak a nemzet dicsősége mellett, a hazájok-vesztett kopókupeczek bársonybugyogóban járnak.

Az országgyűléseken is az a kevés félreismert, lelkes hazafi küzd a nemzet jogaiért, mikor a könyveket kerülő agáristák, vajtisták, módisták vagy egy kukkot se tudnak böffenteni, vagy ha mágnási jussokat akarván mutatni, szeretnek beleszólni az ország dolgába, a nevetségre adnak okot a tanult okosoknak s azonban csak harczolnak a deák nyelv mellett, pedig hírét sem hallották Horatiusnak. A *Corpus Juris*-t is, a ki tudja, csak a szavát tudja; nem érti.

Ezeknek a léhűtőknek vígasztalan ellentéte az, a ki azt

hiszi, hogy derék magyarnak lenni nem egyéb, hanem kihányt ruhákban öltözködni, sok szép kopókat tartani, nyalka paripákon ugrálni, periodice káromkodni, enni, innya, mások munkálódását nézni, a tudományokat gyűlölni, a tanúltakat az éhenhalásra segélleni.

Érdekes alakja a darabnak *Betrieiger*, a Magyarországba jövő külföldi vállalkozó, a ki itt meglépesedik. Lipcsei könyvnyomtató volt. De Németországban annyi a typographus, mint a kurta kutya, hozzánk jött szerencsét próbálni. Magyar könyveket nyomtat, de senki sem veszi. Alig talált 5—6 grótot, 20—30 nemest, a kik vették volna a könyveket. A köznép pedig azt se kérdi, mit árul. Egész tőkét elvesztette. Feltalálta magát. Németre fordítottatott egy francia munkát az újmódi francia komplementekről s köszöntésekről, az újmódi anglus csizmákról, kaputrokokról, az újmódi olasz kalapokról, az újmódi frizirozásról, czipellőkről, karesúbbító vállakról, az arcz festésére tartozó színekről, azoknak legszebb elegyítésekről, egy ehez tartozó pixist hogy adnak, egy pár canariai kutya hány arany stb. A végén van egy tractament, hogy kelljen egy gavallérnak magát a dámák assembléjekben kedveltetni s viszontag. Húsz-ezer példányban kelt el. Elkapkodták. Aztán kiad egy más német munkát a kopókról. Ennek is nagy keleti van. Talpra áll a német. Magyar kiadványait aztán mázsaszámra adja el a kereskedőknek.

A *gvárdián* is tipikus alak. Latinos beszédű. Elődje a Kisfaludy Károly Parföldijének, csakhogy igazában se magyarúl, se latinúl nem tud. Pénzsegítség helyett a szegény poétának kenetesen türelmet ajánl. A pénz czéczóra kell: kivilágításra, tüzijátékra, nem versekre.

Tempefői ideális alakja mellett *Csikorgó*-ban megrajzolja az élődsi fűzfapoétát. S az urak azt kedvelik, ha közben-közben el is nyeri pénzüket a kártyán. Keserűen mondja Tempefői: Ha egyáltaljában semminemű versezőt nem szeretnének a magyar nemesek, tűrhető volna a közmegvetés és menthető. De mikor az olyanokat, mint Csikorgó, becsülik s fávoroakra méltóztatják az olyanokat, mint Csikorgó! — bis videor mori — alaacsony geniusokat a bámúlásig mutatják.

Pompásan megrajzolt epizodalak a két *hajdú*.

Szuszmír-ban lép magyar színpadra az első cigány, a mely inntól állandó alakká kezd válni. Fegyverneki kályhafütője. Az útasítás szerint: szurtos-füstös kezű és ábrázatú, borzas, szalmás hajjal, pernyés, hamvas öltözetben, egy régi szűr a nyakában, az is sok helyen subadarabbal, zöld, veres és másféle posztóval megfoldozva, a félujja elégett; egy sárga sapka fejében, bojhos kutyabőrrel prémezve, rongyos ingben, gatyában, szuszogó boeskorban, egy piszkafa a kezében. Ez a *Szuszmír* itt csak annyiban szerepel, hogy *Évának* mesét mond. De ez a mese oly jellemzetesen van elmondva, hogy Csokonai vele kitűnő mesegyűjtőnek bizonyúl. Csak sajnálnunk lehet, hogy nem gyűjtötte s hagyta ránk népmeséinket tervszerűen. Milyen beces gyűjtemény volna! Ó kétségkívül sok mesét tudott. Költeményeiben is nem egyszer találkozunk mesei, mondai czérlásokkal, elemekkel. Így ebben a darabban is a II. felvonás IV. jelenetben előfordúl az a gyakori mesebeli mozzanat, hogy versenyeznek: ki tud nagyobbat hazudni? Más helyütt a magyar ördög-ről, Doromóról (nálunk Drumó, Duromó!), meg lüdvérezekről beszél.

Dorottya előszavában magyarázván élethűségre való törekvését, azt mondja, hogy tudna ő szép csodálatos históriákat is mesélni, például: Egy kies rézerdő túl az operenczián, egy kerek erdő, melyben ezüst madarak szólanak: ez már aztán valami. De abban aztán egy aranyvár, mely kakassarkantyun forog, már meg-meg valamibb. Hanem a tündér-királykisasszony, a kinek minden pillantatjára orientalis gyöngyök peregnek, hahó, ez már nem lári-fári! Hát még a szép királyfi, a gyémántbuzgánnyal, a tátos lóval? s több ilyen álmétkodásra méltó jelenések szinte az akastyáni hegyig, mely 50 mértföldről, az egy erős griffmadáron kívül, mindent magához szippant?

Magában a furcsa eposzban szó van a Szentgellért bors-termő szirtjéről s a zablás sárkányon lovagoló garabonezás deák-ról. A költő csillag alatt odaveti: A garabonezás deák felől az a mese van népünknel, hogy sárkányon jár és a forgószelet ő támasztja, kivált ha a hol rongyos kögenyegjében kéreget, tejet és kását nem adnak neki.

Mikor Dorottyát Bordács csúfságból tánczra kéri, azt mondja a költő:

Így támad a tátos banyák paszítjába'
Varázsló pemetjén a vasorrú-bába.

Jelentősebb egy másik cigány alakja. *Gerson du Malheureux*-ben (1795) fordul elő *Baga Antal* kályhafűtő. Ez már czigányosan beszél, valamint több cigány szót is használ. *Czigány* czímmel különben egy kisebb költeménye is van, melyben tréfás mondát dolgoz föl a cigány teremtéséről.

Ebben a darabban érdekes alak még *Porházi György*. Ezzel kezdődik az oskolamesterek, kántorok sűrű vígjátéki szereplése. Ez a Porházi diákizáló, rigmusos, vidám mulattató, a ki szereti a boroeskát is. *Kardos Bálint* „nyugvó hadnagy“ (a mint a költő mondja), szintén typos, a katonáskodás után nyugalomba vonuló nemes urak typusa. Kisfaludy Károlynál már sűrűn fordul elő. Különösen jellemzetes pedig *Szeh Ábrahám*, a magyar vígjátékok első zsidója. Zsidó jargonban beszél, mint aztán annyi sok utódja. Ez a zsidó itt furfangos, kapzsi, önös, szívesen megcsalja felebarátait.

Az özvegy Karnyóné s két szeleburdiak (1799) című vígjátékban életképi alak *Lázár*, a boltos-legény, újságkivánó, politizáló, rettenetes földrajzi ismeretekkel. Ebben a tekintetben némileg emlékeztet Bessenyei Pontyijára. A hülyécske *Samu* mellett valószínűleg *Kuruzs* is élő alakról van mintázva, a ki egy személyben doktor, borbély, chiromantista, zsidvásáros, poéta és kosárfonó. Éppen így életbeli alak a két szeleburdi falusi gaval-lér, falusi divathős: *Tiptopp* és *Lipiltotty*.

Kisebb költeményei között a *Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz*, a *Parasztdal*, *Szegény Zsuzsi a táborozáskor* mindmegannyi életkép is egyszersmind. S elszórva, részletül, sok apró rajz. Így például a mezei munkás nyári szorgoskodása. (*A nyár.*) Szüreti kép. (*Az ősz.*) Késő őszi mulatozás. (*November.*) Lőrincz-napi vásárkor a széphistóriák árulása. (*Gerson du Malheureux.*) Lutrizszámokkal való álmódás. (*Karnyóné.*) *Dorottyá*-ban czélzás van a tőkevonásra s a költő csillag alatt megjegyzi: Szokásban nagyon sok helyeken, hogy mikor a farsang elmúlik, a meg nem házasodott ifjakkal és férjhez nem ment leányokkal vala-

mely darab fát vagy tőkét nevetségnek okáért megemeltetnek, vagy egy helyről más helyre vitetnek. Mánhelyütt eposzi hasonlatúl használja a hortobágyi pásztoroknak azt a csinyét, hogy a pipába süveg- vagy kalapmocskot tesznek, melynek füstjét ha a gulya messziről megérzi, szerte-széjjel szaladoz.

Dorottya különben tele van képpel. Ilyen a szánkázás, a mint a farsangi mulató nemes társaság bevonúl Kaposvárra. Ebben egyszersemind a ruházatnak színes leírásával is találkozunk. Majd az ebéd előtti beszélgetést írja le:

Egyik azt vitatja, hogy Bonapart meghótt,
 Másik, miket csinált, mikor insurgens volt.
 Egyik arról beszél, melyik jobb paripa,
 Más, hogy az övénél nincs szebb tajtékpipa.
 Némelyik dicsekszik futós agarával,
 Vagy ennyi lépésre járó puskájával.
 A dámák előtt is foly sok materia:
 Az a szép gavallér kinek az úrfia?
 Az a jeles köntös ugyan hol készülé?
 Az a fülönfüggő mennyibe kerülé?
 Mért van ennek s ennek most oly ritkasága?
 A kávé, a czukor mért oly méregdrága?

Ott van az ebéd leírása, melyen a toponári zsidók muzsikálnak, a minthogy akkor a zsidó zenekarok gyakoribbak voltak, kivált Dunántúl, így Toponáron. A cigányszámba menő zsidó muzsikuskok közül később Petőfi halhatatlanított egyet, t. i. Rózsavölgyi Márkot.

Érdekes a táncz leírása. Sorra veszi a divatos tánczokat, a minétet, langauszt, az angol kontratánczot, a polkát, stájert, galoppátát, straszburgert, hanákot, valezert, mazurkát, szabácsot, kozákot, egyiket-másikat erős gúnynyal írva le. De végre Bordács fölfortyan, hogy mind idegen tánczot járnak. Erre ráhúzzák a palatinus nótáját. A költő jegyzetben egész kis értekezést ír a magyar tánczról, a szövegben pedig lelkesen szól:

Csak a magyar táncz az, mely soha sem jára
 A jó egészségnek semmi ártalmára,
 Mivel mérsékeltlen mozzatván bennünket,
 Frissíti elménket, testünket, vérünket.
 Csak a magyar táncz az, mely díszesbbé teszi
 Az embert és soha hívságra nem veszi,

Mert ha csak vitézi módra nem öltözött,
 S ha nincs sarkantyuja, esűf a többi között.
 Csak a magyar táncz az, mely bír oly érdemmel,
 Hogy logjobban egyez a szűz szeméremmel,
 Mikor sok külföldi tánczban a módosság
 S a legúrjobb fogás, legnagyobb pajkosság.
 Nemes magyar tánczom, ki ősi nyelvünkkel
 S ruhánkkal jöttél ki dicső nemzetünkkel,
 Ki európai finnyás lakhelyeden
 Máig sem szenvedtél mocskot szépségeden,
 Ázsiai színben fénylik nemességed,
 S még a módi nem tett alacsonynyá téged :
 Im a külső népek bámúlják díszedet,
 S tulajdon nemzeted nem becsül tégedet !

Egy pár nagy vonással lerajzolja, hogy Eris praktikájára, hogy fordul fel az udvar :

Az udvari kopók s agarak morogtak
 Benn az istállóban a lovak hortyogtak,
 Üstökbe ment Jancsi csatlós a kocsissal,
 Pörölt a kis Náni az öreg Marissal,
 Mihelyt a konyhába a fejét bedugta,
 Főbe verte egymást fazékkal a kukta.
 Fridrich szakács perbe szállván a dajkával,
 Leöntötte nyakát egy zsajtár csávával.

Kitűnő alak az öreg Gergő lakáj, a hogy elbeszéli a konyhai felfordulást. Ritka eleven színes kép. Terjedelme s kissé nyersebb hangja miatt nem olvashatom fel, de megérdemli, hogy elővegyük otthon.

A bolondos hadi muzsika is, melynek hangjainál a dámák tábora harcza indul, életképi részletekkel tarkított :

Lizette, a szépen hárfázó Lizette,
 A lyányok farsangi marsát elkezdette.
 Mellette a nótán tíz hárfá hangozott,
 Húsz *tambura* s *doromb* akkompányirozott.
 Mások vagy letörvén a butellák alját,
 Azzal trombitálták a Lizette dalját,
 Vagy holmi nagy smukkos katulyát tartának,
 S két frizér-fésűvel azon dobolának.

Még a társas játékok is elő-előkerülnek. Így *Tempetői*-ben *Szégyenszék*-et játszanak, a mely azt hiszem, ma is ismeretes.

Gyermekkoromban én is láttam, csakhogt nálunk *Királyosdi*-nak hitták. *Dorottya*-ban pedig az *Á*, *kit szeretsz*-t játsák, a mit nálunk így hitták: *Kit szeretsz Á-ba?*

Szóval: Csokonai költői világában azért érezzük magunkat ma is olyan otthoniasan, mert magyar levegő fuvalma érinti lelkünket. Magyar szív szerelmének melege árad ki belőle, magyar észjárás tarka szivárványa gyönyörködtet. Apróra szedték már, hogy mit tanúlt az idegen költőktől.¹ Mi elevenen érezzük: mit tanúltunk mi tőle.

S mikor szeretete átöleli az egész hazát, az egész magyar nemzetet, mégis szülőtte-földéhez, ennek népéhez tapad egész lelkével. Hosszú bujdosása után hazafelé indulván, örömmel énekli Karczagon:

Hála, hála az egeknek!
Végre már megnyughatom,
Hogy a tiszai téreknek
Levegőjét szíhatom.

Minden föld ugyan hazája
A jó embernek: való!
De mégis szülőtte-tája
Mindennél előbb való.

S rövid, szinte kínrímes technikával mondja:

A boldogság kelletén is
Ültem, mint egy ketreczen,
Hogy nem szemlélhettem én is
Kedves füstöd Debreczen!

Világos, hogy szülőföldünk szerelmében izmosodik hazaszeretetünk. Szülőföldünk, közetlen környezetünk éltet, adja meg munkásságunk színét, illatát, zamatját. Mi sem azért vagyunk Erdélyi Irodalmi Társaság, hogy elszigeteljük magunkat az *egyetemes* haladástól, hanem mert Erdély a szülőbányánk. Ennek értjük a szíve dobogását. Ennek a levegője, verőfénye, melege fakasztja, fejlesztí lelkünk virágait. Az ő fejére fonjunk belőlök koszorút!

¹ Imreh Sándor és V. Szöcs Géza az olasz, Kont Ignác a francia, Petz Gedeon a német, Székely György különösen Bürger, Oláh Gábor a latin, Ponori Thewrewk Emil a görög költők Csokonaira való hatását igyekeztek kimutatni Magam Pope *Fürtrablás*-át hasonlítottam össze *Dorottya*-val.

A dák háborúk története

Traján oszlopának képei alapján.¹

1906-ban lesz kerek 1800 esztendeje, hogy Marcus Ulpius Traianus, a nagy római császár meghódította Daciát, véget vetve a birodalom határait folyton fenyegető veszedelmeknek. Győzelmét fényes diadalmenettel ünnepelte, emlékezetét pedig fórumával és domború képes oszlopával kívánta megörökíteni. A forum elpusztult, de az oszlop ma is áll s a tudományos- és művész-világ, háromszáz esztendeje, sohasem lankadó érdeklődéssel viseltetik iránta.

A hatalmas oszlop öt méternél valamivel magasabb alapon nyugszik. Az alap három oldalát mester-kézre bizonyító tropaeumok fődik, valóságos kincsbányák annak, ki a dákok és szövetségeseik védő, támadó fegyvereit kívánja tanulmányozni. A negyedik oldalon szárnyas geniusoktól tartott téglány-alakú táblán következő fölirat: „Senatus. populusque. Romanus | imp(eratori). caesari. divi. Nervae. f(ilio). Nervae | Traiano. aug(usto). Germ(anico). Daeico. pontif(ici) | maximo. trib(unicia). pot(estate). XVII. imp(erator). VI. co(n)s(ul). VI. (=113 Kr. u.) p(atr)i. p(atriae) | ad. declarandum. quantae. altitudinis | mons. et. locus. tantis. operibus. sit. egestus. (C. I. L. VI. 960)“.

Alatta, középen kicsinyke bejárat s ettől jobbra és balra ismét tropaeumok. A föliratban a *Germanicus* és *Daeicus* ezímekeket kivéve, misem utal az oszlop sajátképi rendeltetésére. Ha domború képeit elmosszák a viharok, vagy ledöntik az elmúlt évszázak a hatalmas törzset, úgy képzetünk se lenne alakjáról és rendeltetéséről, hiszen Dio Cassius (68., 16.) megelégszik az

¹ Trajans dakische Kriege nach dem Säulenrelief erzählt von E. Petersen, I., II. k.

ajánlás két utolsó sorának száraz megisméltésével és csak melleslegesen mondja, hogy az alap fülkáját a nagy ember földi részeinek a befogadására szánták. Később csakugyan ide helyezték a császár arany hamvvedrét (Eutr. 8., 5.), de Nagy Szent Gergely már üresen találta a sírt. Az alap fején széles párna nyugszik, fölötte koszorú s erről emelkedik föl a karcsú, hatalmas oszlop. Tetején akroterion — melyen Traianusnak óriás méretű szobra állott. Az imperatort az érmeek tanúsága szerint, teljes katonai díszben, lépő helyzetben ábrázolták. Vállain lebegő köpeny, baljában hosszú, földre támasztott lándzsa, jobbában golyó s rajta kétségtelenül Victoria. A szobrot valószínűleg a népvándorlás vadsága döntötte le, talán a visi-gótok 410-iki betörése alkalmával. Chacon 1576-ban még látta lábait az akroterionon s fejét is, melyet III-ik Pál pápának 1536-iki ásatásai hoztak napfényre. Az értékes régiséget Della Valle biboros műtárgyai közé helyezték; később nyoma veszett. Chacon két római láb és négy uncia (=0'6899864 m.) magasnak találta s e méretből következtetve a szobrot 21 római lábra (=6'21054 m.) tette. Az oszlop magassága 29'90992 m.

Törzsét alulról fölfelé haladva domború képek díszítik.

E képeket kiadták többszörösen: Chacon,¹ Bartoli, Morell, Piranesi stb. rajzai alapján. De e kiadások nem elégítették ki a tudományos igényeket. E miatt rendelte el III-ik Napoleon császár, mikor Julius Caesarjával foglalkozott, az oszlopnak galvanoplasticus úton való lemásolását. A nagy munkát az auteuil-i műhely hajtotta végre s a hat hengert a Saint-Germain muzeumban helyezték el, a fősz-másolatokat pedig a Lateran termeiben. A párisi hengereket Arosa 1872-ben phototypicus másolatban adta ki négy rengeteg kötetben Froehner magyarázataival. A kiadás azonban alig növelte a domború képek ismeretét, részben mert kevés (200) példányban jelent meg, részben mert nagyon kényelmetlen a használata nagy méretei, valamint a képek szétdaraboltsága miatt (186 lap). A szász királyság közoktatási kormányja segített e bajon; támogatásával a berlini Reimer-czég újra kiadta a domború képeket C. Cichorius tübin-

¹ Muziano rajzai alapján.

geni egyetemi tanár magyarázataival két képes kötetben, 113 könnyen használható táblán. Ezek a laterani fész-öntvényekről vett fényképek alapján készültek s a következőképen oszlanak: I—III. tábla az oszlop látóképe, az alap négy oldala; IV—XXII. tábla az első hadjárat első éve (101 Kr. u.); XXIII—XXVI. tábla a 101/102 közt lefolyt tél eseményei; XXVII—LVII. tábla a hadjárat második éve (102 Kr. u.); LVIII—LXXI. tábla a második hadjárat első éve (105 Kr. u.); LXXII. tábla az aldunai híd fölavatása; LXXIII. tábla Traianus téli szálláson; LXXIX—CXIII. tábla a háború második éve (106 Kr. u.). A 113 tábla a keresés, kutatás könnyébbítésére 414 szelvényre oszlik.

Cichorius magyarázó kötetei (eddig kettő) méltóan csatlakoznak az angol Pollen, a francia Froehner- és Reinachéhoz; terjedelmükre nézve meghaladják az eddigieket. E commentárok a német tudományos irodalomban nagy port vertek föl, széles mederben folyó vitairadalom keletkezett, melynek legkiválóbb terméke E. Petersen Rómában írt kétkötetes kritikája. Könyveiben elbeszéli a két háború egész történetét; közben szakadatlanul támadja Cichoriust, gyakran túllépve a tárgyilagosság határait. Legerősebben azt veti szemére, hogy történeti bizonyítékoknak, valóságos okleveleknek tekintí a domború képeket, de másfelől maga is elköveti ugyanezt a hibát, mert éppen a reliefek, mint történeti bizonyítékok alapján kívánja Cichoriustól eltérőleg reconstruálni a háború történetét.

A római hadsereg két részre oszolva támadta meg Decebalust. A császár Viminaciumból (Kostolác) indulva ki, Lederatánál (Ráma), a keleti sereg pedig Drubetaenál kelt át a Dunán hajóhidakon. A képek csak Traianus fölvonulását ábrázolják, míg a keleti hadsereget mindössze egyszer, mikor valamely kisebb folyón vagy megdagadt vízéren gázol át. Aztán egyesülnek s közös erővel támadják meg a királyt *Tapaenál*. E nagy ütközettel fejezi be Traianus a háború első évét.

Az utolsó pont föltétlenül helyes, a tapaei csata az első fölvonás zárójelenete, de az már tarthatatlan állítás, hogy a nyugati és keleti sereg összefogva mérkőzött meg félelmes ellenségével. Ellentmond a domború képek egymásutánja, elhelyezése. Az ütközetet az 57—62-ik szelvényeken látjuk, míg a keleti

sereggel csak a 65—66-ik szelvényeken találkozunk, azután, hogy Traianus megszemlélte és kétségtelenül meg is szállotta Tapaet a Temes és Bisztra összefolyásánál. Ezzel biztosította, elzárta a császár az utóbbi folyó egész völgyét a Vaskapuhágóval együtt. Innen nem érhetne veszedelem a rómaiakat, mert az imperator megerősítette pontról-pontra az utat, melyen fölvonult s ezt kétségtelenül megtette a keleti hadsereg is.

Visszatérőben itt-ott harczott még a sereg, az ellenállást végleg megtörte (Krassó-Szörény, Temes, Torontál területén), a békés, önként hódolt népet pedig áttelepítette a jobbpartra.

A telet Ad-Pontesben (Turnu-Severin) töltötte Traianus, hogy közel legyen a harctérhez és személyesen ellenőrizze a nagy híd építését. A két hídfő már 101-ben elkészült.

A következőkben nagyon eltér Petersen Cichoriustól s ezt helyeselni fogja a domború képeknek minden figyelmes szemlélője. A 74—117-ik szelvényeken nagymérvű és merész támadást látunk. Dák lovasság kel át a Dunán, nagy, gyalog csapatok tűnnek föl a jobbparton és sarmata lovasság, mely fölvert messze vidéket. E könnyű siker fölbátorította Decebalust és csapatai (76—79. sz.) tekintélyes római erősséget fognak ostrom alá. Az őrség vitézül és sikeresen védekezik. Ezalatt Traianus értesült a veszedelemről. Hajóra szállott nyomban, a flotta berakodott s megindult lefelé (80—87. szelv.). A császár talán az Olt torkolatáig evezett; aztán serege élére állva, lóháton vezeti hadait (88—90. sz.). Lovassága összetűz nemsokára a pikkelypánczélos sarmatákkal (91—94. sz.) s megszalasztja őket. Később gyalog hadak ütközetét látjuk (95—98. sz.). A sikert rögtön fölhasználja Traianus; várat építtet (99—100. sz.) és még el se készült az, már is hódoló nép keresi föl a császárt. A következő nagyterjedelmű képesoport a főhadak mérkőzését ábrázolja (101—110. sz.). Traianus személyesen vezeti az ütközetet, — melynek emlékére Nikopolist alapította. Győzelmes seregéhez beszédet intézett a császár (111—113. sz.) és visszatért Ad-Pontesbe. Útját nem ábrázolták. A képsorozat utolsó részletein a dák hadifoglyokat (114. sz.); az auxiliarius csapatok jutalmazását (115—116. sz.) s a római foglyok kínzatását látjuk (117. sz.).

A következő képet: a szállító hajóraj berakodását már a

háború második évének a domború képeihez számíthatjuk (118—120. sz.). A hadsereg Pontesből indul ki, hajóhídon kel át, élén legatus s a már előrement császár valamely magasabban fekvő várból ereszkedik le környezetével és üdvözlí az érkezőket (121—126. sz.). A sereg az atheni hosszú falakhoz hasonló építmények közt halad egyideig. A harcok rendes formaságokkal indulnak meg: érkező csapatok üdvözlése, allocutio, áldozat, építkezések (127—140. sz.). A 141—43.-ik szelvényeken ábrázolt képen Traianus folyón kel át, melynek hídját a középén fekvő sziget két részre osztja. Jellegzetes kép, annyira jellegzetes, hogy bátran fölhasználhatjuk helyrajzi meghatározásra; fölhasználhatjuk, mert ez a relief s vele együtt több más, — kétségtelenül a helyszínén fölvett vázlat alapján készült. Alább meg is kísérlém.

A második év harcaira a császár nem az eddig használt megerősített úton vonult seregével. Mászt választott. Délkeleti Felföldünkre Daciába, Románia területéről, a régi Kis-Oláhsországból két szoros nyílik, a vulkáni és vöröstoronyi. Amaz még ma se alkalmas sűrű, tömeges közlekedésre, hadsereg meg éppen nem vonulhatott át rajta se akkor, se most. Nem válik be tehát Petersen állítása, hogy Traianus a vulkáni szorost választotta. Traianust bőségesen értesítették kémei a helyi viszonyokról; ő tehát még a kísérletre se vállalkozott, nem tehette ki hadait ezer veszedelemnek és Petersen se kockáztatja meg a merész mondat, ha közvetlen tapasztalatok alapján beszél; de ő a bécsi cs. és kir. földrajzi intézet 1:300.000 térképe alapján Rómából kritizálta Cichoriust. Így megbocsátható a lapsus. Petersen egyszerűen a közelebbi útát választotta, nem vetve számot annak mérhetetlen nehézségeivel.

Traianus Ad-Pontesből Bumbesti felé igyekezett, oda, hol az egyesült Zsily elhagyja a magas hegységet. Ez a pont valószínűleg római birtok volt már a háború kitörése előtt is, mert a császár a sereg főtömegei előtt ment oda. A kép (126. sz.) hegyen fekvőnek ábrázolja a castrumot s ez tökéletesen megfelel a valóságnak. A magaslat Bumbesti mellett most meredeken száll alá, mert a lefolyt tizennyolcz évszáz alatt elmosta nagy részét a víz, elmosta a vár nagyobb részét is, de a végpusztulást elkerült romok: tornyok, sáncok, árkok, nagyterje-

delmű erősségről tesznek tanúságot. Megállapítható ma is, hogy a vár vízhiányban szenvedett, mert belsejében csak egyetlen, esővíz-gyűjtésre alkalmas medenczét találtak. Megvan Bumbestinek hadászati fontossága is; az volt a czélja, hogy megoltalmazza a Zsily közép és alsó folyását a Kárpátokból eredő támadásoktól. Ezek pedig gyakoriak lehettek Traianus háborúit megelőzőleg; a castrum tehát korábban is keletkezhetett, akár Domitianus idejében. A vidéket kétségtelenül római birtoknak tekintették, mert a katonaság nem menetel harczkészen. Bumbesti körülbelől egyforma távolságra fekszik Ad-Pontes s az Olt átjárója közt.

A császár Bumbestitől keletre fordúlt az Olt felé, többször megállapodva, építkezve. A kellő számú legénység mindig előrement s mire ő odaérkezett, készen volt a híd (143. sz.), melyet a part mindkét oldalán, a folyó irányának megfelelően hosszú czölöp-falak védelmeznek. Traianus a jobbpartról ment át a balra; itt halad tovább, megtartva előbbi irányát (észak felé), az equites singulares kíséretében. Ez a jelenet csak a Kárpátokban történhetett. A Zsily felső folyásában, két ágának egyesülése után is jelentéktelen; szikla-sziget nincs rajta sehol, tehát a Vulkánra már e miatt se gondolhatunk; nagy folyó csak a Vöröstoronyban van, az Olt s ezen is csak egyetlen pont, mely összevág a képpel. A kép a folyó áthidalását megkönnyítő szikla-szigetet mutat s ilyen csak egyetlen van az Olton — Oláhország területén, a jobbparton fekvő Robesti falutól északnyugatra. A fölvonulás útja eddig a balparton húzódott, de a Robesti és Chineni közt fekvő Gorganul-hegygyel szemben a balpart meredek oldalai a víz tükréig érnek; ott ma sincsen közlekedő út, a forgalmat most is a jobboldalon bonyolítják le. Chinenitől Talmácsig csak a jobbparton láthatók római emlékek.

Tehát az egymástól jó két órányira fekvő Chineni és Racovitia közt a római út a balpartról föltétlenül áttért a jobbra. E két falu közt fekszik Robesti szigete. És ha tudjuk, hogy mily rohanó az Olt folyása e tájon, úgy kétségtelennek kell tartanunk, hogy a rómaiak az áthidalásnál örömet fölhasználták a szigetet, mely annyira megkönnyítette munkájukat. Nagyon valószínű tehát, hogy Traianus itt kelt át a balpartról a jobbra.

Copaceni és Racovitia felől jövet Robestinél lovagolt át a jobb partra s Chineni irányában folytatta útját tovább.

Ha elfogadható Petersennel szemben e fölfogás, úgy hozzávethetünk Traianus további útjához is. Egyelőre éjszakra haladt Talmácsig s talán a Szeben és Olt összefolyásánál vívták a 165—172-ik szelvényen ábrázolt nagy csatát.

Közben megtörtént Lusius Quietus mór sejk betörése (155—159. sz.). Talán a Vulkánon lopta be lovasait, avagy Teregován át rontott be.

A hadsereg azonban alig ment egy tömegben, mert látunk várostromot is, (181. sz.) melynél a császár nincs jelen, s a hol nem jelenik meg később sem. A sikeres műveletet tehát valamelyik vezére hajtotta végre.

A főhadak valószínűleg Szerdahely és Szászsebes irányában menetelve jutottak el a Maros mellé, honnan a Sztrigy völgyébe mentek át, s a 191-ik szelvényen valószínűleg a kaláni sziklamedenczét látjuk, mögötte és fölötte pedig a hátszeg-vár-aljai őrtornyot. Ez utóbbihoz talán szó fér, az előbbi azonban kétségtelennek látszik. Ígyformán ismernők tehát a hódító útját.

Most már egyenesen a főváros: Sarmizegetusa basileia ellen ment a császár. A várost nagy erősségek fogják be; ezekkel szemben Traianus óriás méretű ellenműveket emeltet, valóságos circumvallatiót, s így néznek farkasszemet egymással. Meddig? nem tudjuk, de harezra nem került: a minden oldalról bekerített, elzárt Decebalus megadta magát. Ez izgalmas jeleket a 191-ik szelvénytől a 201-ikig nyúló terjedelmes, valóban művészi kép ábrázolja. Petersen csatolja össze így a képsorozatot, hogy történeti jelentőségének némi háttérbe szorításával, kiemelje a görög művészet befolyását. Az Iliupersisre emlékezteti őt a relief.

„Már rég meggyőződtem róla — írja I. k. 84. kv. 1. — hogy Pausanias a baloldalon kezdte Polygnotos Iliupersisének a leírását . . . világos bizonyítéka ennek az oszlop domborképe is. Reliefünkön a római tábornok balról, Sarmizegetusát jobbról helyezték el, épúgy, mint a görög tábornok s Iliont; az egészen mellékes, hogy a római képen a tábornok, a görögön a városnak jutott több hely; — ez a városok különböző jelentőségének a következménye. Asszonyt hasonlítanunk össze Traianusszal, az első pillanatban bolondságnak látszik,

de ha Helenát, Zeus leányát Pausanias nyomán csak barát és ellenségtől csodáltan, győzelmes szépségtől ragyogóan képzelhetjük el; ha Helena trónoló királynő szolgáló leányai — kik közül az egyik térdel — közepett, ha királynő, kit körülvesznek a rendelkezéseit várók, s tőle jobbra fogoly asszonyok, majd az elesett férfiak holtteste — úgy a két kép között vannak rokon vonások. A római relief baloldalán nincsenek ugyan hajók, se lebontandó sátrak, de e helyett az elhagyott táborból az összacsomagolt sátrakat hordják ki a legények, távolabb itató katonák; közülök a vizet elvivő válik ki leginkább; vajjon nem emlékeztet-e bennünket a görög képnek vízért menő alakjára? Még föltűnőbb az ellentét a két kép legszélső részei közt: egyik oldalon a hazakészülő győzők, másikon a hazájukat elhagyó szomorú legyőzöttek; Trójában csak egyetlen házat látunk s az egyetlen Antenor családját, férfiakat, nőket, gyermekeket, kik közül az egyik anyja karján van, a másik számráhaton; Sarmizegetusában három házikót, több családot, férfiakat, asszonyokat, gyermekeket: egyiket kosárban viszi anyja a fején, mások még karon ülők, egy pedig apja vállán lovagol, egyet öreg ember vezet kézen fogva; Polygnotos szamarai helyett marhacsordát ábrázolt a művész“.

„Ezzel még nincs vége: Tróját lerombolták, Sarmizegetusa falait ledöntik a földig a megalázott dákok; Trója falai mögött ott látjuk a végzetes fa-ló fejét, Sarmizegetusában Decebalus mögött két sugdosó dákot; titkuk nem lehet egyéb, mint a király áruló szándéka, melylyel megkötötte a békét, melyről megemlékezik Dio (68, 9, 4.), s e titokra alig lehetett volna finomabban utalni, mint a király háta mögött sutgó két dákkal“.

„Apollodorus, vagy megbizottja tehát kétségtelenül tanulmányozta vagy talán már megelőzőleg is ismerte a görög művészetet, történeti festészetet“.

Ezután következik az allocutio, majd a győző dicsőségét megörökítő Victoria.

A békét következő feltételekkel kötötték meg (Dio 68, 8.):

1. Decebalus kiadja fegyvereit, hadi gépeit.
2. Kiadja a szökevényeket, s a Domitianus idejében szolgálataiba lépett szakembereket.
3. Lebontatja várait.
4. Kiüríti a jogtalanul megszállott területeket.
5. Szövetséget köt Rómával; az imperium területén többé nem toboroztat.

Az első hadjárat területének a határait következőképen vonhatnók meg:

1. Déli határ: a Duna, Viminacium (Kostolác) vagy Lederatától (Ráma) egész az Olt torkolatáig.

2. Keleti határ: az Olt, a Szebennel való egyesülésétől torkolatáig.

3. Éjszaki határ: a Szeben és Székás patak völgye egészen utóbbinak a Marosba való ömléséig; innen a Maros közép folyása a Sztrigy torkolatáig; a Hátszeg patak balpartja; a vaskapui hágó; a Bisztra völgye; a Tibiscum, Caput-Bubali, Ahihis és berzoviai megerősített útvonal.

4. A nyugati határ: éjszaknyugaton a Sztrigy völgye a Hátszeggel való egyesülésétől torkolatáig; Délnyugaton a Csernovecz patak és Karas folyó.

E nagy területet azonban nem tekintette Traianus végleges hódításnak. Megelégedett egyelőre azzal, hogy Róma döntő befolyást gyakorol Daciában, s állandó békeséget tarthat az egykor oly veszedelmes szomszédal. A béke biztosítására s a föltételek végrehajtásának ellenőrzésére legionarius helyőrség maradt Daciában, — Longinus vezérletével. A legénységet megsztották a fontosabb pontok közt, a legatus pedig Sarmizegetusában székel. Ugyanott székel Decebalus is. De a királynak nem imponált Traianus megbizottja. Nem teljesítette a béke föltételeit: nem adta ki fegyvereit; nem romboltatta le várait; nem vonta vissza saját határain túl levő helyőrségeit, a — valószínűleg Domitianus idejében — hódított területekről, sőt újabb részleteket foglalt el a jazygoktól; várait szaporította, megerősítette: seregeit egyre növelte és mikor Longinus mindig erőlyesebben követelte a föltételek teljesítését, kelezébe esalta, elfogatta, csapatját kiverte Sarmazegetusából, vagy fölkonzoltatta, a többi fontos pontnak kétségtelenül igen csekély helyőrségével egyetemben.

Ezután zavartalanul erősíthette országát s valószínűleg ekkor építtette a sebeshelyi hegységben a nagyméretű várakat, melyek később utolsó menhelyei voltak.

A rómaiak birtokában tehát alig maradt egyéb, mint Dacia délnyugati része a hídakkal, hídfőkkel.

A háborúra volt tehát elég ok mindkét részről, s Decebalus, hogy helyre üsse azt, a mit 101—102-ben elmulasztott, most maga támadott. E támadást s a rómaiak védekezését elismerésre méltó találékonysággal reconstruálja Petersen, s föl tudja ruházni a valószínűség minden jellegével.

Traianus rengeteg fénynyel, pompával, népvándorlás számba menő kísérettel utazik a harezterre; hosszú útját pazar kézzel ábrázolja a művész a 207—240-ikig terjedő szelvényeken. Az utazást nagy körülményességgel írja le Petersen, de a megtámadott föltevésekre ő is csak föltevésekkel válaszolván, teljes biztossággal mindössze annyit mondhatunk, hogy az imperator elindulván Italiából (Anconából?), útjának két első részletét a partok mellett, evezős hajókon tette meg; az Adrián vitorlással vágott át, a szárazon pedig gyalog vagy lóháton utazik, a Dráván, vagy Száván s a Dunán ismét hajón. Vele együtt nagy számú katonaság is érkezett.

A 241—264-ik szelvényeken látjuk Decebalus támadását, s a rómaiak sikeres védekezését. E képsorozat a következő részekből áll: 241—44-ik sz. a Traianusszal érkezett hajós legénység utakat tör, hidakat, castrumokat épít; 245—48-ik sz. dákvár, — előtte Decebalus óriás alakja; jobbról-balról menekülők tódulnak a falak közé; 249—51-ik sz. a dákok megestromolják a rómaiak valamelyik, talán jobb parti castrumát; 252—55-ik sz. harez az ad-pontesi hosszú falak közt; a 253-ik szelvény felső részén legatus (Hadrianus?) vezérletével praetorianus gyalogság érkezik a szorongatottak segítségére; a 255-ik sz. Traianus vezérli a vágtatva érkező lovas, fölmentő sereget; a 256—57-ik sz. út-törés; 257—61-ik sz. Traianus érkezése, áldozat; praetorianusok; 262—64-ik sz. a császár idegen követeket fogad.

A művész nagy szorúltságban volt e csoportozatok elhelyezése alkalmával. Ha megtartja a természetes sorrendet, képei vesztenek hatásos voltukból s mégis több teret foglalnak el, mert a császárnak a hídhöz való megérkezését, a Dunán való átkelését kétszer kellett volna ábrázolnia. E bajon a sorrend megfordításával segített, azaz a reliefek nem a szokott irányban, — balról jobbra haladnak, hanem jobbról balra s közös központból sugárzanak ki. Így aztán a relief sorozat egyike az oszlop legszebb részarányos képeinek, melyben főalakok a nagy ellenfelek: Traianus és Decebalus.

Központ a római hegyi vár, innen indulnak ki az események; a castrummal szemben balra áll a dákok erőssége. A két vár valószínűleg egyazon völgyet zár el; igazolja ezt a

terep alakulata is; valószínű az is, hogy egymás ellen irányulnak; tehát a dákok vára épült később.

A képeken ábrázolt események időrendileg következően sorakoznak:

1. 257—61-ik sz. Traianus megérkezik; áldozatot mutat be, megjelennek előtte a praetorianusok, megkapják a parancsot az indulásra.

2. 253-ik sz. A gyalogság teljesíti a parancsot, s csapatjait legatusukkal a hegyek közt látjuk; lóra kap Traianus is (255-ik sz.) és a 233—34-ik szelvényen látott lovassággal elvágat a veszélyeztetett pontra, a

3. 252—54-ik sz. föltüntetett hosszú falakhoz, melyek közt már-már végső veszedelem fenyegeti a rómaiakat.

A falakat, hogy a harcztot kellően, az az mindkét oldalról feltüntethesse a művész, a kép síkján — balról jobbra lefelé — ferdén helyezte el és csakis részletet (részt az egész helyett) mutat be; a legelső balfalat hevesen támadják, s már be is hatoltak talán, mert az első és második kapu közt dákokat látunk, a második kapun pedig a legionarius hajánál fogva löki ki dák ellenfelét. A második és harmadik közé meg épen beszorították a rómaiak egy részét s a kimenekültek a fal egy részének lerombolása által igyekeznek megmenteni társaikat és ugyancsak neki fognak . . . mikor megjelenik a császár.

4. A castrum ostroma; a rómaiak kirohanása 249—51 sz. Ugy látszik, hogy végefelé hajlik az ütközet s a közeledő gyalogság láttára

5. a dákok castrumukba futamodnak.

6. A császár (262—64-ik sz.) Ad-Pontesben fogadja a barbár követeket.

7. 265 sz. Indulás a harcztérre.

A reliefek tehát — mondja Petersen némi tetszélgéssel — oly eseményekről adnak felvilágosítást, melyekről a történészeknek nem volt tudomása, mert nem maradtak fenn egykorú adatok.

És hogy a dákok ekkor csakugyan a Duna mellett voltak, Apollodoros hídjának közvetlen közelében, megerősíti a Medici villa hátsó falába illesztett relief részlet is, mely a császár győzelmeit dícsőítő domború kép kiegészítő darabja. A kép vakmerő pileatust ábrázol, a mint horkanó lován átússza a Dunát Traianus hídjának ívei alatt; a reliefen ott látható a nagy híd ívjének a modern vasszerkezetekhez hasonló részlete. Ez is

igazolja tehát, hogy a dákok csakugyan megszorongatták a rómaiakat a híd közelében.

Ez események körülbelül október vége felé, vagy november vége felé történhettek s a császár nem is folytatta tovább a harcokat. A telet Ad-Pontesben töltötte, hol számos civilizált és barbár nép követét fogadta.

106. kora tavasszal indult el.

A harcok új szaka szokásos módon kezdődik: 265—68. szelv. kivonulás; 269—70-ik sz. a csapatok áldozattal várják a császárt; üdvözlük; 272—73-ik sz. áldozat; 274—78-ik sz. adlocutio; 279-ik sz. hadi tanács; 280—89-ik sz. a két vonalban haladó római sereg.

Petersen további fejtegetéseit nem tartom elfogadhatóknak.

Szerzőnk a 294-ik szelvénytől a 342-ikig tartó képsorozatot egyetlen erősség különböző részleteinek minősíti: Sarmizegetusa basileia-t látja bennük, s eme erőszakos föltevésének bebizonyítására mindent elkövet és Cichoriusénál jóval nagyobb hibába esik: Petersen térképeknek minősíti a különböző látóképeket s ennek megfelelően jár el.

Sarmizegetusát az oszlop domború képei közt a következőkön ismeri föl:

1. A 191—201-ik szelvényeken 102-ben történt hódolása után.
2. A (293) 294—97-ik szelvényeken, perspectiva nélkül való, távolról látszó képben, mikor a két vonalban haladott római sereg megérkezik.
3. 300—315-ik sz. A rómaiak ostromolják.
4. (322) 323—333-ik sz. A végsőig elkeseredett ostromlottakkal.
5. 337—343-ik sz. A rómaiak már elfoglalták.

S mindezt egy és ugyanazon területen Hunyad vármegyében, a hátszegi völgy délnyugati torkolatában, a Vaskapu előtt Várhely falú környékén.

Sarmizegetusa fekvése csakugyan előnyös. Jó összeköttetése van a Sztrigy völgyén át a Maros gazdag síkságaival, s így közvetve az északi részekkel; nyugatra a Vaskapun át a Temes és a Bisztra vidékével; a vulkáni ösvényeken s a vöröstoronyi szoroson keresztül az aldunai síksággal. Élvezi tehát a könnyű közlekedés előnyeit a hátrányok nélkül. Míg megvolt Dacia területi épsége, sohasem fenyegette veszedelem; az éjszaki

területek Decebalus birtokai; a vöröstoronyi szoros könnyen védhető; a Vulkánon át pedig nem tarthatott meglepetésektől, mert a meredek hegyoldalokon csak hadi felszerelés nélkül kockáztathatótt támadást még a legmerészebb ellenfél is. Krassó-Szörény vármegye pedig olyan hegyes és erdőfödte vidék, hogy még ma is csak nagy erőfeszítéssel haladhat előre területén támadó sereg, akkor pedig erőszakkal kellett elfoglalni a természetől minden talpalatnyi földet, fejszével, esákanynyal és Traianus tényleg így tesz, mert csapatai az oszlop tanúsága szerint folyton erdőt irtanak, utakat törnek, megerősített táborokat építenek.

Sarmizegetusa tehát fontos pont.

De biztosságából nagyot vesztett a háború kitörése óta.

Az első hadjáratban Traianus seregei áttörték a Vaskaput, maga a vöröstoronyi szoros felől támadt, Bumbesti pedig elzárta a Vulkánt. A béke föltételei szerint Sarmizegetusa falait lerontották; a városban római helyőrség tanyázott, s vele együtt a legfontosabb pontokon; Bumbestiben jelentékeny római sereg maradt; a vöröstoronyi szorosban szintén; ezeket a 101/102-iki váratlan támadás elseperhette ugyan, el a 105-iki is, de csak ideig-óráig, s Decebalus már a 102-iki békekötés alkalmával beláthatta, hogy fővárosában nincsen többé biztosságban, s talán már ekkor elhatározta, hogy másfelé teszi át székhelyét, megközelíthetlenebb, védhetőbb pontra. Választása a Szászváros mögött terülő, zordon hegységre esett; ennél jobb, hozzáférhetlenebb helyet alig is találhatott volna. Építkezéseit megkezdte talán már 102-ben, s mikor elkészült végzett Longinuszal és csapataival. Kirohanásával azonban nem érte el célját, a nagy hidat nem tudta lerombolni, a harcztérre érkezett Traianus pedig végleg viasszaszorította.

A császár megjelenése megfordította tehát a kockát, de az imperator nem aknázza ki, nem használta föl győzelmét; a király bántatlanul térhetett haza, s fölhasználhatta az egész telet országa megerősítésére.

Ekkor emelték Sarmizegetusa új védő műveit (105. tavaszától vagy nyaratól 106 tavaszáig) és szaporíthatták az új székhelyeit. (Téglás Gábor: Akad. Ért. 183. füzet, 99 kv. l.)

Traianus ha már nem Rómában, úgy Pontesben kétségtelesenül értesült a nagy készülletekről, s ennek megfelelően gyarapította hadait.

A 106-iki hadsereg csakugyan jóval nagyobb, mint a 102-iki, s két oldalról támadja meg Daciát: az egyik, a kisebb a Vaskapu felől, a másik Traianus személyes vezérletével a vöröstoronyi szoroson át.

Petersennek Sarmizegetusára vonatkozó hypothesisei tehát alig állhatnak meg és ha megdőlnék, megdőlnék a hozzájuk fűzött következtetések is.

A két vonalban haladó sereg közül a felső a keleti, az alsó a nyugati. Petersen szerint az egyik a teregovai szorulatton át rontott be, a másik a vulkáni szoroson. Az első föltevés elfogadható, a másiknak ki van zárva lehetősége is.

Egyelőre csak a nyugati sereg szerepel. Fölvonulása fönnakadás nélkül történt, nem kellett bajokkal küzöldnie; ez világos bizonyítéka annak, hogy a dákok visszavonultak a vaskapui szorosba, esetleg Sarmizegetusába.

A 290-ik szelvényen castrametatiot látunk, a 291—92-ik szelvényen a legionariusok árpát sarlóznak, tehát május vége, június eleje van, ha zölden vágják le, s július ha éretten. De valószínűbb a korábbi idő, mert a művész, ha érett az árpa, úgy hajlott kalászkokat ábrázolt volna.

A 293—97-ik szelvényen Sarmizegetusa basileiát látjuk.

A várnak völgy elzáró jellege van. Valószínűleg a Vaskapu elzárására szolgál, s ez esetben, hogy helyesen, a helyi viszonyoknak megfelelően lássuk, a tükörképet kell irányadónak vennünk és akkor nem kell semmi magyarázatot se keresnünk arra, hogy honnan kerültek az auxiliümök a vár jobb, mint baloldalára.

A vár jobb szélén (297—299.-ik sz.) véres csatát vívnak; dák halottak borítják a földet; római részről auxiliümök harcolnak oly hévvel, hogy egyik cohortalis elvesztette sisakját; hajadon fővel száll szembe ellenfelével; kölcsönös kardesapást mérnek egymásra. A rómaiak győznek; ellenségeik a hegyek közé menekülnek.

A csata folyamán a sánczolat halfelén regularis cohors érkezett (293—94.-ik sz.).

A vár kétségtelenül elesett, mert a következő képen megváltozik a szín: a nyugati hadsereg együtt működik a keletivel.

A keleti sereg az Olt völgyén át szintén fönnakadás nélkül érkezett a Maros völgyébe s innen a Berény-patak mentén Városvizéhez, hol óriásméretű castrumot hánytak; a hátszegi völgyből fölvonult sereg a Sztrigy völgyéből Kitid- és Kis-Oklos-felé vágott át, hogy a főhadakhoz csatlakozzék.

A háború kockája itt vetett végleg Decebalus ellen.

A magas, néha szinte megközelíthetetlen hegyek közé épült várak egész sorozatot képeznek. A római sereg csak nyomról-nyomra tudott sikereket kivívni s végre se fegyverrel vették be a terjedelmes erősségeket; árulás — mely lépten-nyomon kísérte Decebalt — juttatta kezükbe valamennyit. A várak valamelyikében ott volt a király is, de később elmenekült, talán azután, hogy emberei (313—14.-ik szelv.) megnyitották a vár egyik kapuját. Talán ezt hozza tudomására Traianusnak a pileatus, kit hat cohors sorfala közt vezetnek az imperator elé (319—22.-ik sz.). Egyben följánlotta talán a végleges hódolást is. A következő szelvények tartalma rendkívüli élénk, mozgalmas: pileatusok fölgyújtják a királyi palotát (323—25.-ik sz.); a szomszéd udvarban reményüket vesztett dák urak és közemberek mérget isznak, inkább félvén a rabszolgaságot, mint a halált. Egyikök szétnyitotta keblén ruháját, égfelé emeli tekintetét, karjait s úgy kéri Zalmoxis haragját a győzők fejére (326—29.-ik sz.); de vannak reménykedők is s ezek elmenekülnek pileatus vezérletével, magukkal vivén sárkányukat is (329—332.-ik sz.). Traianus értesülvén a történekről, csatarendbe állította sergét, maga állott élére, de harezra nem került: comatusok tódulnak eléje s az imperator némi habozás után elfogadta a szegény, földhöz ragadt nép hódolatát (333—37.-ik sz.); ezután bevonult a sereg, be ő maga is; a bal udvaron legionarius legénység a megtalált gabona-készletet méri zsákokba; a jobb udvaron imperatornak (ötödször? hatodszor?) kiáltja ki serege Traianust (338—342.-ik sz.).

A következőkben bátrabban követhetjük Petersen útmutatásait, de egyben megkockáztathatunk egy-két földrajzi meghatározást is.

A nagy várak eleste után Traianus északra fordult, a főútvonalak: a Maros, Aranyos és Szamos völgyének a meghódítására.

A két Küküllő völgyét valószínűleg legatusaira bízta a keleti részekkel együtt.

A seregek a Sebeshely- és Berény-patakok széles völgyében indultak fölfelé és talán a Szászvárostól nyugatra fekvő 341 m. magas Holumbon építették (343–45.-ik sz.) azt a kerek őrtoronszerű erősséget, melyet megörökített művésznk. A Holumb-magaslatról láttani összeköttetés létesíthető a városvízi castrummal. Hírszolgálat szempontjából tehát fontos positio. Biztosítása érdekében állott a római hadvezetőségnek, mert akkor alig volt még befejezve a tartomány délnyugati részének meghódítása. Ez oldalról tehát nem volt kizárva a támadások lehetősége s ezt abból is gyaníthatjuk, hogy a legénység egy része fegyveresen dolgozik.

Odább (346–49.-ik sz.) nagyterjedelmű castrumot és szilárd erősséget építenek. Azt már befejezték, ezen még dolgoznak. A vár és castrum közel fekszenek egymáshoz; a legénység biztosságban van; fegyvertelenül dolgozik.

A vár két részre: felsőre és alsóra oszlik; amaz magaslaton áll, kerek alakú, ez pedig mintha körülfogná. E domború kép alapján megkoczkáztatható a földrajzi elhelyezés is. Valószínűleg Apulum (Gyulafehérvár), Dacia későbbi fő hadiszállása. Ez esetben a Legio I. Adiutrix és XIII. Geminába tartozik a legénység.

De, hogy hol kelt át a római sereg a Maros jobb partjára, azt nem jeleníti a művész. Lehetséges, hogy a dákok hídján, melyet ezek már nem tudtak lerombolni, vagy csak részben rontottak le, a legionariusok pedig helyreállítottak. Petrisnél (Arany?) mely később is hídfő. Ez esetben a Sebeshely és Berény patak völgyéből a Maros síkjára ért seregnek majdnem huszonöt km. útát kellett nyugat felé tennie.

A vártól jobbra (349–50.-ik sz.) izgalmas jelenetet látunk. Három fegyvertelen dák — két pileatus, egy comatus — lélekszakadva, heves taglejtéssel járúl a császár elé. Megriadt szónokuk ismét áruló: jelentése valószínűleg a király támadó

készületeire vonatkozik, de lehet az is, hogy valamely közel fekvő várat akar a rómaiak kezére játszani, talán azt, melyet négy szelvénynyel alább látunk.

Sok fejtörésre ad anyagot a 350—53-ik szelvények képe. A cohortalisok tanácstalanul állanak magas, kecskelábú dobogóikon. Valamely kisebb folyón akartak átkelni, de nem sikerült. Dobogóik nem értek a tulsó partra. Vissza kellett térniök. A kép kezdetleges, elrendezése fonák, de jelentését talán mégis megállapíthatjuk. A 353-ik szelvényen hegyvidékről lerohanó folyót látunk, mely a szelvény alján, majdnem derékszögben törik meg s tovább ömlik balra. A dobogókat a balfelé, egészen a 350-ik szelvény balszéléig feltűntetett vízfolyással párhuzamosan helyezte el a vésnök; ez világos tévedés; délkeleti Felföldünkön egyetlen olyan terület sincsen, hol „*pontes longi*“-ra, sekély vízfölületek áthidalására lenne szükség; úgy kell tehát képzelnünk, hogy a 353—51-ik szelvényeken, jobbról balra ömlő víz külön folyó, mely fölveszi a fölülről lefelé rohanó folyót, melyen a rómaiak át akartak kelni. Ha beválik a föltevés, úgy a szelvények alján ömlő víz a Maros, a lefelé rohanó pedig az Ompoly, s erre kell képzelnünk a dobogókat.

Tovább kezdetleges, félig kő, félig favár. Földrajzi fekvését, bár elég jellegzetes kép, alig határozhatjuk meg.

Ampelum (Zalatna)? Sehogy se illik reá a relief, ha pedig mégis ezt kell sejtenünk benne, úgy nyilvánvaló a vésnök tévedése: a főlebb következő hajóműhelyt kezdte meg; befejezte annak felső részét és csak azután igazította át dák várrá, melyet ideig-óráig megmentett az, hogy a két auxiliarius cohors nem tudott átkelni a folyón.

A folyókon való közlekedés könnyebbítésére, egyben biztosítására alapították a rómaiak hajóműhelyüket, melyben a legionariusok két kompot ácsolnak. (355—56. sz.)

Most illusztrálja azt a támadást a művész, melyet előbb (349—50-ik sz.) az árulók bejelentettek.

Erre három oldalról gyülekeztek (a gyülekezés 354—58. sz.); egyesült erővel támadták meg a három auxiliarius cohors-tól védelmezett castrum stativumot (358—60-ik sz.) és ugyancsak megszorongatták. Végre visszaverték őket s az ostromlók-

kal együtt eltűnt Decebalus is (361-ik sz.), ki valamely közel erdőből vezette a műveleteket. Ez események talán Bruclanál (Nagy-Enyed) történtek.

A támadás sikertelensége ernyesztőleg hatott a dák seregre. Egymásután hagyták el váraikat, gyakran oly rendetlenségben, hogy a római előcsapatok ügyet se vetnek rájuk. Nem jelentik be föltűnésüket császári uruknak — legalább látszólag nem — pedig közelben van.

Ily fejtelten futamodást látunk a 362--63-ik szelvényeken.

A főútvonalon haladván a seregek, a 362-ik szelvény dákvárát Salinisnek (Székely-Földvár) vélhetnök; a 364—65-ik szelvényeknek jóval nagyobb, római mintára felszerelt erősséget Potaissanak (Torda). A rómaiak kardesapás nélkül szállották meg, s a császár megelégedett a vár nyújtotta kényelemmel, biztossággal, mert nem hányatott új castrumot. Az erősség előtt allocutiót tartott seregének egy részéhez (363—66-ik sz.). Erre valószínűleg az adott okot, hogy a főhadakhoz csatlakoztak az Olt felső völgyének, a két Küküllő mellékének s az Aranyos felső vidékének a meghódítását befejezett csapatok.

Az adlocutio után tűnnek föl a Decebalus kincseit behozott katonák (367 - 68-ik sz. Dio 68, 14.) A zsákmány óriás volt; a későbbi írók, mint Joannes Lydus (de magistr. c. 28.) akkora számokat emlegetnek, hogy még tizedrészükre szállítva is hihetetlenek azok. A kincseket is árulás juttatta Traianus kezébe.

A végső csoportozatok a független Dacia haldoklását ábrázolják.

Decebalus összegyűjtötte övéit még egyszer. Főurak, közemberek vannak körötte, mindnyájan fegyveresen. De hangulatuk nagyon vegyes. Vannak, kik még mindig bíznak uruk esillagában s áhitattal hallgatják, mások közönyösen vagy gyűlölettel fordulnak el tőle, a kétségbeesettek pedig kioltják vagy kioltatják életüket erdő mélyében (369—372-ik sz.).

A császár, ideiglenes jellegű castrumban — még állanak a sátrak — nagyszámú pileatus küldöttséget fogad. Szónokuk nyílt arcczal, térden állva beszél ugyan, de a megalázkodásnak semmi nyoma sincsen rajta. Társai helyeslik szavait; jó szívvel

hallgatja őt az imperator is. Gazdag ajándékot hoztak (373—75.-ik sz.).

Ekkor látjuk az imperatort utóljára, valószínűleg Napocában (Kolozsvár). Itt várta be a Decebalus elfogatását jelentő biztos hírt.

A király után rettenetes hajsza indult (376—387.-ik sz.). Kísérői lassanként elmaradoztak, elestek vagy fogságba kerültek; végre őt is bekerítették, de görbe kardjával kioltotta életét a legnagyobb dák, mielőtt elfoghatták volna. Kézrekerültek fiai is (388—89.-ik sz.), két, nyolcz és tizenkét éves gyermek.

A király fejét levágták, jobbával egyetemben s egy castrum stativumban tálczára helyezve mutatták meg a rivalgó római seregnek. Talán Optatianában (Magyar-Gorbó) történt (391—92.-ik sz.).

395—96.-ik sz. A dákokat tömegesen fogják el.

397—98.-ik sz. A foglyokat nagy erdőn kísérik át.

399—400.-ik sz. A rómaiak éjszaka lepnek meg dák községet. Largiana (Magyar-Egregy)?

401—402.-ik sz. Az utolsó ütközet. A dákokat sarmatak segítik. A római csapatok rendes auxiliiumok. Cersie (Romlot)?

404.-ik sz. Fogoly dákok.

405—406.-ik sz. A rómaiak elfoglalják, fölgyújtják az utolsó dák várat. Porolissum (Mojgrád)?

407—414.-ik sz. A rómaiak igája elől menekvők, maguk előtt hajtva nyájaikat, elhagyják hazájukat.

Ezzel véget ér a kőbe vésett képes krónika.

Petersen távolról se végzett oly nehéz, terhes munkát, mint Cichorius; tört úton járt; nagy érdeme, hogy reá mutatott az első szakszerű magyarózó tévedéseire, hibáira; de ő se mentes ezektől; a fönnebbieken talán sikerült beigazolnom.

KIRÁLY PÁL.

Radzivil herceg munkácsi látogatása 1646-ban.

Radzivil Janussius lithvániai hercegnek munkácsi látogatása nem pusztán udvarias viszonzása azon követségnek, mely I. Rákóczy György képviselőjében Radzivilnek Lupul vajda leányával való házassága alkalmával a vajda udvarában megjelent.¹ A látogatás messze kiható politikai tervekkel volt összefüggésben s részben a beteges IV. Ulászló lengyel király² halála esetén Rákóczy lengyel királyvá választatására, részben pedig a Báthory István idejétől állandóan napirenden lévő, de az első diplomáciai érintkezéseknél tovább alig jutott török-ellenes európai coalitóra vonatkozott.³ Oly eszmék ezek, melyek a tevékeny elméjű Rákóczyt az 1644—45-iki támadás lezajlása után komolyan foglalkoztatták, a mi annál érthetőbb, mert Erdély történetében, pl. csak Bethlen Gábor uralkodásában is, mindkettőre nézve ismerhetett praecedenset.⁴

I. Rákóczy György, ki uralkodásában a Bethlentől kijelölt

¹ Kemény J.: Önéletírása. (Szalay kiad.) 422. l. Kemény a lakodalmat le is írja, u.-o. 423—26. ll.

² 1640-re vonatk. D'Avaugour lev. (Ötvös: Rejtelmes levelek etc. 27. l.) 1643-ra; Kemény: Önéletírása 297. l.

³ Jelen alkalommal csupán a herceg fogadtatásának leírására szorítkozunk; a látogatás tulajdonképeni céljának érdemleges méltatását más alkalomra hagyjuk.

⁴ Bethlen Gábor élete utolsó évében ugyanezekkel a tervekkel foglalkozik; (V. ö. Szilágyi S.: B. G. utolsó terve és halála. Budapesti Szemle. Új foly. VII. 229. l.) s ha hiteles Kemény János tudósítása (Önéletírás, 123. l.), Bethlen lengyel királyvá választása „bizonyosan meg is indul vala, ha megbetegesedése s azután halála ne interveniáljon“. A török ellenes coalitio megalkotására vonatkozólag pedig egyszerűen utalunk a Talleyrand—Rousselféle szövetség aktáira. V. ö. Szilágyi S.: B. G. fejedelem levelezése. Budapest. Akad. 1886. 411—436 ll.

politikai elvek körén túl sohasem lép, mint protestans fejedelem a katolikus és katholizáló Habsburgokkal, mint souverain fejedelem a török portával szemben, a Bethlentől megállapított elvek szerint jár el; politikájuk nem a „transsylvaniaismus“ kultiválására, hanem az összes magyarság érdekeinek megóvására, esetleg az ország területi egységének helyreállítására irányult; ebben mindketten megegyeznek; a különbség azonban közöttük az, hogy I. Rákóczy György Habsburg-szövetségre sohasem gondol a területi egység helyreállítása végett; a törökkel szemben célravezetőbbnek tartja Erdély és Lengyelország personalis unioját, a mire ösztönzést magából Lengyelországból kapott, a dissidensektől. Bethlen Gábor lengyelországi jelölőt is elsősorban a dissidensek körében kell keresnünk, kiknek feje a Radzivil-ház volt. S valóban Kemény János határozottan tudja, hogy Bethlen elsősorban ezektől „biztattatik vala“;¹ a mi természetes is. Az elnyomott dissidensek csak protestans királytól várhatták politikai elismertetésüket s ez a törekvésük annál élénkebb lett, minél jobban érvényesült a lengyel királyi udvar katholizáló munkája, s ennek következtében minél inkább szorultak háttérbe a politikai élet mindennemű nyilvánulásában.² A Radzivil-ház protestans ága — úgy látszik — magáévá teszi a dissidens törekvéseket, lehet, hatalmi érdekből is, lehet, valósi meggyőződésből is, — mely érzés számottevő rúgója ez időben az emberek cselekedeteinek, — annyi tény, hogy érdekeik egyformák, s egyikről a másik nélkül nem beszélhetünk.

Mindebből azonban nyilvánvalóvá lesz előttünk az is, hogy Rákóczynak, mint par excellence protestans fejedelemnek, lengyel királyságra való törekvésében alapúl a dissidensek s a Radzivil-ház szolgálhattak. Rákóczy ezt igen jól tudja, s ezért keresi az érintkezést a Radzivillel, elsősorban pedig Janusius herczeggel, s ezért fogadja őt a legnagyobb figyelemmel

¹ Önéletirása, 123. l.

² Starovolscei nagy megnyugvással írja 1652-ben: „Sed nunc iterum Deo bono favente, in toto Regno Poloniae religio Catholica praecipua est: nec in senatum admitti, aut ad minora subsellia vocari quisquam potest, nisi Romanae professionis“. Polonia nunc denuo recognita et aucta. Dantisci 1652. 265. l.

akkor, midőn apósánál, Lupul vajdánál való látogatásából visszatértében, IV. Ulászló lengyel király megbízásából is,¹ Munkácsra érkezett.

Az erdélyi fejedelmi udvar csak 1646 júliusában értesült Radzivillnek augusztus végére kilátásba helyezett látogatásáról.² I. Rákóczy a fogadtatás előkészítésével főudvarmesterét, Bethlen Ferencz fejérmegyei főispánt, szopori Sulyok István kolozs megyei főispán főkomornyikot s Szénás Péter praefectust bízta meg,³ a mi nem volt könnyű feladat, mivel előzőleg Radzivill kíséretének számáról, s így a napi ellátásukra való szükségesekről sem volt biztos tudomásuk,⁴ s habár Bethlen Ferencz s a fejedelmi udvar az értesülést ezekre vonatkozólag rövid idő alatt meg kapták, nagy gondot okozott a herczeg kíséretének nagy száma⁵ s élelmezése.⁶

Radzivillt az erdélyi határon Basa Tamás, Petki István

¹ Kemény J.: Önéletírás, 465. l.

² A bécsi udvar is idejekorán értesül a látogatásról: „Dux Lituaniae Radiuil junior haereticus, veniens a Vojvoda Moldaviensi, cuius filiam habet, in dies expectatur Munkachinum a Principe“ etc. — Hurmuzaki: Documente privitore etc. Vol IV. P. I. p. 705.

³ I. Rákóczy György 1646. július 27-én Munkácson kelt okírata. (Eredetije a gróf Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁴ Ifj. Rákóczy György (aug. 8-án kelt levelében) sürgeti Bethlen Ferenczet, — „tudhatnánk számát valóságosan az herczeg ő kglme udvarnépének, s egyszersmind azt is, mint kelletnék nekiek gazdálkodni“. (Eredetije a gróf Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁵ Radzivill herczeg kíséretében 417 ember volt 480 lóval. (Az erről szóló jegyzék eredetije a gróf Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁶ A napi élelmezés a következő volt: „Az herczeg ő nga, az hol minden eselédjével együtt leszen, ha tisztességesen való gazdálkodása leszen, az eselédjével megyen *per diem*: cipó nr. 2000; bor erdélyi hat negyvenes *per diem* libr. nr. 1000; az herczeg ő nga konyhájára: vágó barom *per diem* nr. 2; berbécs nr. 8; tyúk és kakas nr. 38; tyúki nr. 12; lud *per diem* nr. 9. Ezenkívül az bor, kiváltképpen asszú szőlő bora elegendő, hal, rák, írósvaj, színvaj, méz, édes tej, nyers ugorka, dinnye, riskása, nádméz ugyan bővön, bors, szekfű, szerezsendió és virág, confreit, mandola, füge, malozsa-szöllő bővön, petreselyem, murek, hagyma s egyéb, valamit kérnek, meg kell lenni. Item lovai számára abrak, mikor szűken adják, ad minus ráme-gyen cub. 80, ha pedig bővön, cub. 120“. (Eredetije a gróf Bethlenek keresdi levéltárában.)

és Daniel János fogadták, s „néhány színes székely sereg is, öt vagy hat csak“. A székely csapatok csak Brassóig szolgáltak kíséretül, onnan azután hazatértek. Brassóból, hová fényes fogadtatás közt július 29-re érkeztek meg,¹ Fogarason és Nagy-Szebenen keresztül² Gyulafehérvár felé vette útját Radzivil és udvarnépe, Bőjthi István katonái kíséretében. Gyulafehérvár közelében Sulyok István, Bethlen János és Mihály s Haller Gábor csatlakoztak a kísérethez. Bőjthi katonái Gyulafehérvárról visszatértek, helyökbe a kenyérmezei katonák léptek; a magyar kíséret is szaporodott Gyulai Ferenczel, Jósika Gáborral, Kapitány Boldizsárral s Kendefi Gáborral. Tordától Kolozsvárig Borbély Lukácsnak a kenyérmezeiek helyébe Tordán szolgálatba állott katonái voltak a kísérők; hozzájuk csatlakozott Kosztolányi Farkas. Kolozsvárott Nagy Imre katonái váltották fel a tordaiakat. A magyar főurak közül Bethlen Jánosék már Torda előtt hazatértek s Kolozsvár és Bánffy-Hunyad közt elvált a kísérettől Gyulai Ferenc s a többiek, kiknek helyét Gerőfi és Vitéz György pótolták.³

Ifj. Rákóczy György Nagyvárad felől indult a herczeg elé, szintén nagy számú kísérettel, a következő rendben: elől ment egy kópjas sereg, azután Bánházi Istvánnak, az „erdélyi mezei kapitányok“ egyikének⁴ katonái; ezek után tizenhat „tigris párducz bőrös“ udvari szolgál, ifj. Rákóczy György paripáin; ezeket követi maga az ifjabbik fejedelem a váradi sereggel, s bezárja végül a menetet egy más kópjas csapat.⁵ Hogy a találkozás alkalmával tolongás és zavar ne legyen, minthogy Radzivil is népes kísérettel jött, Rákóczy úgy rendelkezett, hogy az első csapat „az herczeg szekere után helyt hagyván, for-

¹ „Den 29. Julii kompt ein polnisch Voyvoda Rasyvill nach Kronstadt mit fürstlichem Apparat, wird mit grosser Solennität entfangen“. Nekesch-Schuller krónikája. (Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. IV. 230. l.)

² Szalárdy: Sirmalmas magyar krónika 221. l.

³ Egykorú útasítás a fogadtatásra vonatkozólag (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁴ Szalárdy: 153. l.

⁵ Ifj. Rákóczy György 1646. aug. 13. írt sajátkezű leveléből. (Eredetije a gróf Bethlenek keresdi levéltárából.)

dúlhatnának meg, hogy míg az herceget köszöntjük, állhatnának helyben, mert ha nyomon kell visszafordulniok, szűk hely lévén, sok bajjal lenne, de így szép csendesen menne végben“.¹

A Nagyváradra való együttes bevonulást illetőleg megállapodtak arra nézve is, ha Radzivillel kocsin, vagy ha lóháton mennének.² Bethlen Ferencz, ki a herczeg fogadására csaknem minden tervet elkészített, — így intézkedett a bevonulás módjára s rendjére vonatkozólag. Ha Radzivill lovon tartja bevonulását, akkor elől vagy Bánházi katonái, vagy a kurtányok menjenek, utánok a kópjas csapat, azután Radzivill dragonyosai; ha a kurtányok mennek legelől, akkor most Bánházi katonái következnek, s utánok Radzivill kozákjai, majd Rákóczy párducz és tigris bőrös katonái, néhány főúr, Radzivill Rákóczyval. Utánok Rákóczy „főember szolgálai“ s a herczeg inasai, Rákóczy kópjas serege, s végül a lengyelek „kék szekerei“, Radzivill s Rákóczy szekerei. Ha azonban a bevonulás kocsin történik, a menet a következő lesz. Elől megyen Bánházi katonáival, utánok a kópjasok, ezek után a kurtányok, a „párducz bőrösök“nek fele „az vezetékek előtt“; — ezután a derék sereg, majd Radzivill dragonyosai, a lengyelek szekerei, Bethlen Ferencz szekere; Rákóczy szekere előtt megy a párducz bőrösök másik fele s a főemberek; ezt követi Radzivill szekere, továbbá a kozák sereg, úgy „mint most szoktak járni“ s végül „az apró kuruczok menjenek“.³

Minthogy Radzivill azt kívánta, hogy lengyel kísérete vele maradjon Nagyváradon, s ne osszák szét a Várad körül fekvő falvakban,⁴ nagyon ügyeltek arra, hogy a lakosság s a lengyel

¹ Ugyanazon levélből.

² Ifj. Rákóczy ezt a fenti levélben kérdezi is Bethlen Ferencztől.

³ Bethlen Ferencz javításaival az eredeti fogalmazvány a gróf Bethlenek keresdi levéltárában.

⁴ Ifj. Rákóczy (1646. aug. 8-án kelt lev.) kérdezi Bethlen Ferencztől, hogy Radzivill „itt benn az városon akarja-e, hogy minden vele valókat, dragonokat, kozákokat és egyéb rendűeket szállítsanak-e meg, avagy az közelb való falvakra is etc“ Aug. 13-án kelt levelében csak a városban való elszállásolásról van szó, s így valószínű, hogy ebben Radzivill kívánsága szerint jártak el. (Mindkettő eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

kiséret közt összezördülés, verekedés ne legyen; erre való tekintettel ifj. Rákóczy kihirdette, hogy ha valakit éjjel az utczán kapnak, azt azonnal elesukják; azonfelül éjjel-nappal lovas és gyalog czirkálók járnak az utczákon, kiknek főleg azokra a házakra kell ügyelniök, melyekben Radzivil kísérete s a lengyel katonaság tartózkodott.¹

Radzivil augusztus 14-én déli egy óra előtt ért be Váradra; két órakor már asztalhoz ültek. Ifj. Rákóczy megjegyzése szerint, a herczeg „maga emberséges ember, azt akárki megengedheti“, — „katona, tréfás fejedelmi ember“, — a bort is csak savanyúvízzel elegyítve issza; hanem a többi lengyel már csak tisztán issza a bort, „mint a vizet“, még pedig „csak asszúszőlő borát innák“. Mikor aztán jó kedvük kerekedett, tánczra perdültek, s maga Radzivil is tánczolt.² Az ifjú fejedelem kedélyes környezetében nem első eset; néhány hónap előtt Gyulafehérvárott a francia követnek, Croissynek támadt olyan kedve, hogy „tizenegy órától fogva csaknem hat óráig az tánczot egy ingben járta“.³

Radzivil néhány napi ott tartózkodása után Székelyhídra ment, onnan pedig Munkács felé vette útját, Konez György, Boros László s Bánházi katonái kíséretében. Munkácsra aug. 22.-én Szathmáron keresztül érkezett s ott I. Rákóczy György várakozott reá. Az öreg fejedelem félmérföldre ment Radzivil herczeg elé, a hol bevárta, ott sátort vontak, s „ott várta vala az hercezet“. Radzivil a sátor közelébe érve, leszállott kocsi-járól, Rákóczy pedig a sátor előtt várta be, s miután egymást kölcsönösen üdvözölték, a sátorba tértek; a tolmács Lónyai Zsigmond volt. Munkácsra érve, a fejedelem udvari papja, Medgyesi üdvözölte „az egész magyarországi és erdélyi keresztény reformata ecelesiák nevével“. Agyúlövések, tűzijátékok mulattatták a vendégeket, fényes lakomákat rendeztek tiszteletökre,

¹ Ifj. Rákóczy 1646. aug. 13-án kelt leveléből. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

² Ifj. Rákóczy Györgynek Zsigmondhoz írt levele 1646. aug. 15. (Szilágyi: A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése 366—67. ll.)

³ Ifj. Rákóczy Györgynek Zsigmondhoz 1645. december 5-én írt levele. (Szilágyi: u.-ott. 358. l.)

s általában Rákóczy „nagy méltóságosan gazdálkodtatott vala“ nemcsak Radzivilnek, hanem „egész udvara népének, vele levő egynehány százig való solnerinek és minden népének, gyalogjának. S mikor Radzivil hazatért, gazdagon megajándékozta őt s kíséretét“.¹

Radzivil aug. 22-től 29-ig tartózkodott Munkácson s ezen idő alatt folytak a tanácskozások azokról a nagyfontosságú tervekről, melyekről már megemlékeztünk, s melyek Rákóczy tevékenységét egy időre határozott irányba terelték, végeredményében sikertelenül ugyan, de a balsiker a viszonyok szerencsétlen alakulásának volt következménye s nem Rákóczy személyiségében rejlett.

¹ A fogadtatásról Szalárdi: 221. l. és Kemény: 446. l. írnak.

DR. LUKINICH IMRE.

IRODALMI SZEMLE.

A székelyek eredete és Erdélybe való települése.

Székfoglaló értekezés *Karácsonyi János* r. tagtól. Budapest. M. Tud. Akad. 1905. (Értek. a tört. tudom. köréből. XX. k. 3. sz.) 8° 74 l. — Ára 1 k. 20 f.

A M. Tud. Akadémia kiadásában a székelyek történetére nézve a folyó évben két nagybecsű munka látott napvilágot: *Karácsonyi* ismertető értekezése, s *Szádeczky Lajos*nak a csiki székely krónikáról írt kritikai tanulmánya, mely a hírhedt hamisítvány létrejöttének eddig nem sejtett rugóit is feltárja szemünk elé. Mind a kettő „bálványdöntő“ mű, mely kérlelhetetlenül pusztít a kegyelettel ápoltságokból, de mind a kettő gondoskodik a kárpótlásról is s ez az a tanulság, hogy a székely „nem idegen nemzetnek maradványa, hanem a nagy magyarnak kis öcsese“, — a miért is le kell omolnia annak a válaszfalnak, a melyet a nagymagyar és a székelymagyar közé „a tudatlanság emelt s az okatlan hiúság“ támogatott. „A székely-magyar ne feledje, hogy ő a magyarságnak csak egyik ága s ha leszakad a nagy törzsokról, elszárad; a nagymagyar pedig ne hagyja nemzete fájának messzire nyúlt, életrevaló ágát!“ Az igazság barátainak s a komolyan tanulni szeretőknek épen ezért melegen ajánlhatjuk e műveket.

Karácsonyi Jánosnak talán egy munkája sincs, melyben köztudatba átment történeti tévedések kifogástalan megdöntésére ne akadnának; jelen értekezésében is az eddig legnehezebbnek tartott problémák egyikének megoldását tűzte ki feladatául; — olyan problémáét, mely Szabó Károlytól, Jakab Elektől, Orbán Balázstól kezdve Hunfalvy Pálnak, Nagy Gézának, Pauler Gyulának, Réthy Lászlónak, Thury Józsefnek, Sebestyén Gyulának stb. érdeklődését provokálta s őket sok becses részletkérdés tisztázására vezette. — Karácsonyi az első részben a székelyek eredetének kérdését tárgyaló *hún króniká*-t veszi vizsgálat alá, s erről kimutatja, hogy a XIII. század utolsó évtizedei valamelyikéből való; erre vall nemcsak az a körülmény, hogy egy 1212.-ben történt eseményt Attila korába helyez, hanem főleg az, hogy Troppai Mártonnak: *Chronicon Pontificum Imperatorumque* cz. könyvét, melyről biztos, hogy 1265—88

közt készült, alaposan kihasználta, mint a Karácsonytól közlött párhuzamos helyek igazolják is. *Szerzője* nem más, mint *Kézai Simon mester*, mert a hún krónika helyrajzi és nemzeti adatai Kézai születésével vágnak egybe s az egész hún krónika először is az ő művében olvasható. Az eddigi természetes következménye az, hogy Kézai nem látta a hún krónikában mesélt dolgokat; elbeszéléseit tehát forrásokból kellett merítenie, s e források vagy külföldiek, vagy hazaiak; de Kézai ezeket is úgy használja fel, hogy „a magyarok tetteit, néha személyeit is 5—6—7 századdal előbbre helyezte át.“ Megjegyzendő, hogy legutóbb Bleyer Jakab Karácsonyival szemben is vitatja Kézainak mondatörténeti jelentőségét. — (Századok, 1905. 607—608. II.)

Karácsonyi ezután áttér a székelyekre vonatkozó oklevelekre; szerinte ezek közül hamisak azok az oklevelek, melyek a székelyeket a milkovi püspökség híveiként tüntetik fel; hamisak továbbá a székely várakat emlegető okiratok, mert ezeket Benkő József és Kemény József gr. gyártották. Az eddig ismert 1350. előtti 68 oklevél közül csak 61 a valódi, ezek közül pedig csak négy drb. érinti a tatárjárás előtt Erdélyben élt székelyeket, s csak 19 drb. vonatkozik az 1241—1301. évekre, a többi Anjou-kori. De a székely jogi intézményekből sem lehet valami különös származást következtetni; így pl. a fiú-lányság, önkormányzat, hadi szervezet stb. nem régebbiek a XIII. századnál, s a Királyhágón innen hamarabb meg voltak, mint a székelység közt.

Karácsonyi szerint már ebből is láthatjuk, hogy a székelység csakis a mai, a XI. század végén már teljesen kialakult magyar nemzet egyik ága; szerző az eddig ismert nyelvi bizonyítékokhoz veszi a székely helyneveket s a vezetékneveket; azután a Királyhágón inneni helynevek közül azokat veszi vizsgálat alá, hol székelyek laktak s arra az eredményre jut, hogy „a fáatlan, nagy magyar alföldön a székelyek otthagásának egyetlen egy emléke sincs“, s hogy a tőle felsorolt 16 helység erdők közelében volt. Tudjuk azonban másfelől azt, hogy az Árpádkorban a különböző néposztályok legtöbbszörre nem készpénzzel adóztak, hanem a foglalkozásuknak megfelelő készítményekkel, vagy természettel, állatokkal; így volt ez a székelyeknél is, kik, mint a példák mutatják, szarvasmarhákkal, juhokkal, sertésekkel adóztak, miből aztán következik, hogy ezek „erdők mentén s azok tisztásain jószágaikat legeltető állattenyésztők, pásztorok voltak“. Mint ilyen pásztornépnek jól kellett ismerniök a hegyi, erdei utakat, s érteniök kellett az útvágáshoz is; nagyon természetes tehát, hogy ők szolgáltak vezetőkül, útesinálókül a királyoknak a különféle hadjáratok alkalmával, s így megérthető Anonymusnak róluk adott azon tudósítása, hogy a magyar sereg előtt járnak. Foglalkozásukból magyarázza meg Ka-

rácsonyi nevük eredetét is; szerinte a *szék* (sjek) szó a szlovénban annyit jelent, mint *vágás*; ehhez járult az Árpádkorban a török eredetű *li* képző; *székli* = vágással foglalkozó. A magyar nyelv hangtörvényei alapján azután később előállott a *székely* szó. Kíváncsinos volna, ha magyar nyelvészeink e névmagyarázathoz hozzászólanának. — Mi ezt nagyon erőltetett magyarázatnak tartjuk.

A székelyek *Erdélybe való településének* kérdése az értekezés utolsó része. Háromszor való megtelepedést különböztet meg: 1085 után a később *Marosszéknek* nevezett területre, 1145 körül *Udvarhelyszékre* s 1210 után *Háromszékre*. Talán e három, különböző időben, különböző helyekről történt település emlékét tartotta fenn az, hogy a székelyeket még a XIV. században is „trium generum Siculi“-nak nevezték. A székelyeket a tatárjárás nem érintette, úgy, hogy ezek a vész elmúltával jobban terjeszkedhettek, új földeket kérhettek a királytól; nagy számuk, egységes hadiszervezetük pedig valósággal külön néppé teszik őket.

Karácsonyi nagybecsű munkáját történetirodalmunk legkiválóbb termékei közé kell számitanunk; a székelyekre vonatkozó történetírásban pedig korszakosnak tartjuk.

Dr. Lukinich Imre.

A szegedi béke 1444-ben.

Dr. Philipp Frankl, Der Friede von Szegedin und die Geschichte seines Bruches. Leipzig, Gustav Fock, 1904. — S. 96. — Mk. 1:50.

Német történelmi tanulmány magyar történelmi kérdésről, a magyar források segélyével, sőt szinte kizárólagos felhasználásával: ritka dolog! Hogy aztán az író tárgyát helyesen fogja fel, a fölvetett kérdést jól oldja meg, az a főntebbiek után egészen természetes, magától értetődő. A mű szerzőjének kiléte felől a mű semmi felvilágosítást nem nyújt; abból a körülményből, hogy a magyar történelmi irodalomban otthon van és sehol a német álláspontot nem védi, saját német mivoltát föl nem tünteti, a dolgokról mindenütt egyenesen magyar álláspontra helyezkedve beszél, azt kell következtetnem, hogy magyar származású ifjú, a ki Lipcsében végzi tanulmányait.

Szerzőnk önálló kutatásokat a kérdés megoldására nem végzett, tehát a kérdést előbbre nem viszi, csak a meglevő adatokat állítja a fölvetett kérdés tisztázására ügyesen össze; — de itt meglátszik, hogy nem egészen kezdő történetkutató, mert nem indul vakon a tekintélyek után, hanem megvizsgálja adataikat, szembeállítja azokat egymással s oly tekintélyekkel is, mint Vaszary, Fraknói nyíltan szembeszáll, nem egyszer kimutatva következtetések ingatlalját, téves voltát, a valósággal való ellenkezését.

Műve a bevezetésen kívül 4 fejezetre oszlik: I. Der Reichstag von Buda; II. Der Frieden von Szegedin; III. Der Friedensbruch; IV. Der Ausgang des Feldzuges. Fejtegetéseinek lényege *a)* annak kimutatása, hogy a budai országgyűlés (1444. április) egyenesen csak a pápa s a ker. fejedelmek segélyígéretei alapján határozta el a törökök ellen a háború megindítását, a mint tehát az ígért segédcsapatok a kitűzött határidőre meg nem jelentek, a király és a rendek a háború megindításának kötelezettsége alól joggal feloldozva érezhették magokat; *b)* ennek folytán a szegedi békekötés nem volt szerződésszegés a budai országgyűlés határozatával szemben, s így azt a király és a rendek jogosan kötötték meg, s megkötésekor Caesarini Julian pápai követ se hangoztatta a szerződésszegés vádját; *c)* a béke megszegésében az oroszlánrész Caesarinit illeti, s a király gyöngesége és habozása eldöntötte a kérdést. Caesarini azt vitatta, hogy az immár segélyt nyújtó ker. hatalmakat nem szabad cserben hagyni, a budai határozatot fenn kell tartani, ennek folytán a szegedi béke önmagától érvénytelenné válik, a királynak nem szabad a kereszténység érdekeit háttérbe szorítani s oly békét kötnie, a mely az egyház érdekei ellen irányul; különben is a hitleneknek tett eskü nem kötelező, nem már azért se, mert a törökök se tartották meg a béke föltételeit, — vagyis szerzőnk a béke megszegésének minden odiumát s a beállott szomorú következményekért a felelősséget Caesarini pápai követre és a pápai udvarra hárítja.

A derék kis tanulmány a kellő szép világításban mutatja be Hunyadi Jánosnak a németektől sokszor helytelenül megítélt nemes gondolkozását, eljárását, joggal vezeti vissza a Dlugoss lengyel történetíró vádjait annak Hunyadi elleni vak gyűlöletére.

Szerzőnk ezen, nem pusztán a hazai, hanem nemzetközi vonatkozásainál fogva, az egész európai történetírást érdeklő s a német és lengyel irodalomban nagyon különféleképen megítélt kérdésnek alapos, részrehajlatlan tárgyalásával a magyar történetírásnak a német olvasóközönség előtt kétségtelenül hasznos szolgálatot tett. Sajnálunk kell azonban, hogy, bár e kérdésre vonatkozó magyar irodalmat eléggé ismeri, nem használta fel Fraknóinak, Bleyernek és Thurnynak a Brückner berlini tanár ellenünk intézett támadásaira adott válaszait és felvilágosításait.¹ Mikor egy német tudós nem állja az egész magyar történetírást, a mely a szegedi békekötésről és esküszegésről beszél, *hazugsággal* vádolni (Niemals hat Wladislaw einen Eid gebrochen, — alle entgegengesetzten Angaben sind *frech erlogen*), a vármai csatát pedig Magyarországra és Hunyadira nézve *szeggyenfolt*-nak nevezni (ein *Schandfleck*, wie es nicht schändlicher gedacht werden kann), hol a király gyáván elárulta-

¹ Igazság vagy Tévedés? *Századok*. 1902. évfolyam. szept. füzet, 631—653. lap.

tott: — indokolt, sőt szükséges lett volna épen a német olvasóközönség előtt ezekre a vádakra bővebben kitérni s Brücknernek ezek támogatására felhozott érveit is tárgyalás alá venni. Midőn Brückner — egy lengyel történetíró, Prochaska nyomán — tanúkra hivatkozik Hunyadival szemben, szerzőnknek az ilyes vádakra nem elég azt mondania: „Fölösleges e vádakra reflektálnunk, mert nemcsak minden alapot nélkülöznek, hanem e rágalomnak ellene mond a hősnek egész élete, valamint a csata lefolyása is, ellentmondanak neki az egykorú források, a melyek szeriut ő mindenütt jelen volt, a hol a szükség kívánta, s a legnagyobb veszélyek elől sem tért ki“ (84. l.). Hasonlóképpen idéznie kellett volna a török történetírókat is a szegedi eskü-megszegésére nézve, mert Brückner azt állítja, hogy erről maguk a törökök semmit sem tudtak, — a mit a *Századok* idézett közleményében Thúry József fényesen megczáfolt (649—650. l.).

Szerzőnk a magyar neveket mind helyesen idézi, itt-ott csupán egy-egy ékezet maradt el, állandóan Budát ír, — miért nevezi hát Szegedet németesen *Szegedin*-nek?

Rácz Lajos.

Barlám és Jozafát legendája és a Bod-kodex egy példája.

A kodexek szövegéből bevezetéssel és jegyzetekkel kiadta *Katona Lajos*. Budapest, Wodianer, 1905. 16° 47 l.

Barlám és Jozafát, a világirodalom egyik legelterjedtebb legendája, ind eredetű és valószínűleg a Lalitavisztára volt a legelső forrása. Innen került sok más munka, köztük a Pancsatantra hatása alá és a nyugati népek irodalmába, így mindenekelőtt a középkori irodalom két főforrásába, Vincentius Bellocensis *Speculum*-ába és Voragoi Jakab *Legenda aurea*-jába. Valószínűleg ez utóbbitől jutott aztán mihozzánk is, a Kazinczy-kodexbe, abban a fordításban, („*A ki ez írást írta, egy Ave Máriát kér, 1526.*“), a melyet Katona Lajos ezúttal kiadott. Örömmel üdvözöljük a legendának ezt az új kiadását, melyen az összehasonlító irodalomtörténet egyik legkiválóbb magyar művelőjének a nevét olvassuk. Katona Lajosnak a neve is kezesség rá, hogy értékes kiadással van dolgunk. A bevezetés 6—7 lapnyi, külső terjedelme alig tanúskodik arról, hogy mennyi munka és tudás eredménye. Mondanunk is fölösleges, hogy Katona a kiadáshoz a Nyelvelméltár (6:216—233.) lenyomatán kívül a kéziratot, a *Legenda aurea*-ban levő latin eredetit, sőt még a Billius-féle másik recenziót is használta és a szöveget összevetette velük. Erről a lapok alján levő nyelvi jegyzetek tanúskodnak. A kis munka végén található megjegyzések pedig rámutatnak arra,

hogy a legenda példái közül egyik-másik a Gesta Romanorumban, Pelbárnánál és másutt is előfordúl. Szép bibliographia zárja be a munkát, a mely függelékül a Bod- és Lobkowitz-kodex egy közös példáját közli, a melyet héber eredetűnek tart. Nem közvetlen forrásául egy *Alexandri Magni iter ad Paradisum* cz. munkát jelöl meg.

A Gesta Romanorum és a legenda kiadása között hosszú idő telt el. A mit Katona ezekben ad, azt nemcsak a tanár, az iskola, hanem minden szakember és minden érdeklődő használhatja. És azért ígéretéhez, a mely „régii irodalmunk több jeles termékének hasonló módon való népszerűsítésére“ vonatkozik, csak annyit szólhatunk, hogy a következő intervallum lehetőleg ne legyen ilyen hosszú. Ha valahol, itt méltán igaz, hogy bis dat, qui cito dat.

G—s.

Tóth Rezső : Olasz faluk és városok.

(Budapest, Wodianer, 1905. 16°, 64 lap. Ára 30 f.)

Berzeviczy ragyogó könyve mellett szerényen húzódik meg a Tóth Rezső kis füzete. De azért egyforma szeretettel és melegséggel hirdeti mindkettő a vágyak, a színek, a tavasz narancsillatos hazájának szépségeit. Egyik a múlt varázsos palotáiról beszél, a melyeknek mesevilágba illő fényében, ezer mondájában új renaissanceot ér a cinquecento. A másik, Tóth Rezső kis füzete, nem ide viszi az olvasót. Szép nyári hónapokban, mikor még az örökké zöld Itália is virulóbb, káprázatosabb, csöndes alkonyatkor betérünk a mindig alázatos *padrone*-k kisvárosaiba, faluiba. Megtanít a percz hangulatára. Elvisz Torcelloba, a kis halászfaluba és mesél a temető besüppedt sírjairól, rozsdásodó vaskeresztjeiről, rejtezkedő ibolyáiról. Megmutatja az olasz kis városoknak Garibaldi-szobrait; elmegyünk Bergamoba és a főtérségi estét korzóján hallgatjuk a mint a zenekar lármás hangja Donizetti játszsza. Fürge lóvonaton bejárjuk Piacenzát és a Pó homokszigetei közt csónakázunk; a lelkünk messze, a Tisza füzesei közt jár. Aztán fölülünk a tisztos, öreg postakocsira és a postillon vidám nótákat harsogtat (évszázadok óta ugyanazt), mikor a Brembo vízesei mellett divatos fürdőhelyekre megyünk és pusztuló palotákba. A hol már nincsen semmi — niente, assolutamente niente — csak a múlt. Az visz Assisibe is, hideg hűvöskor a hit melegébe, Umbria hegyei közé. Lent a kriptában Szent-Ferencz alussza álmait. Cziprusok és olejfék illatában elmerengünk, nézzük a kanyargó Tesciot, hallgatjuk a madárdanát, távoli kolompzót . . . Igen, ez Itália: a jelen pezsgő élete, a múlt édes álma és mindig és mindenütt a természet ezer szépsége.

G—s.

KÜLÖNFÉLÉK.

Szentjóni Szabó László diákkoráról.

Szabó László gyermekkorának kedves emlékei ahhoz a tájékhoz fűződnek, a hol végtelen Alföldünk nyúlványai Erdély bérczeivel, a Királyhágó vadregényes szikláival ölelkeznek. A pillangókat ott kergette a Berettyó patakai mellett, az érmelléki hegyek alján. Ott keresgélte tavaszoként a pajkos fiúcska — mint maga beszéli egyik költeményében — a madárfészkeket, ott csúfolódott a kelepelő gölyákkal. Higyük el Toldynak, ha adatokkal nem tudjuk is bebizonyítani, hogy költőnk szülőfalujában, Ottományon végezte első iskoláit is. Mikorra mi először találkozunk vele, már a bihari hegyek közül a debreczeni ősi főiskola falai közé került, ott hallgatja híres professzoroknak többé-kevésbé érdekes előadásait. Tudjuk, hogy ide 1783. május 3.-án iratkozott be diáknak.

Toldy azt írja, hogy költőnk pap akart lenni és teológiára iratkozott. Ezt a dátumát átveszi Ferenczi Jakab is, a ki a *Magyar Irók* cz., Danielik Józseffel együtt kiadott életrajzgyűjteményében azt írja költőnkéről, hogy „szülei a ref. vallás követői lévén, őt tanulás végett Debreczenbe küldték, hol kezdé, a hittudományyal be is végzé iskolai pályáját.“ Ugyanígy ír Gyalui Farkas, Tóth Lőrincz és Prónai Antal is; így eleveníti föl maga Toldy egy későbbi munkájában, *A magyar költészet kézikönyvé*-ben is, és így írtuk mi is egyik dolgozatunkban.¹ De, mint most utána jártunk, Toldynak ez az adata téves, vagy legalább is nem pontos, — úgy, a hogyan Ferenczy írja, semmiképpen sem igaz.

Költőnk Debreczenben nem teológiára, hanem filozófiára iratkozott be. Ő is fölülté a tógát, mint két évre rá Csokonai Vitéz Mihály, és mint bennlakó diák, a kollégium ősi falai között élte át a diákkor sok pajkosságát. Érdekes, hogy éppen ezek a csintalan-ságok tartották fenn diákságának adatait. Ugyanis (mint Balogh Ferencz levéltáros értesít) az *Acta judiciaria* szerint 1784. szept.

¹ *Szentjóni Szabó a katedrán.* Magyar Paedagógia, XV. 408—415. l.

tember 11.-én „prima causa“ miatt sessiot tartanak a főiskola professorai, a melyre tizenegy diákot idéznek meg. Ezek között van Szabó László is, a ki *ekkor a második évi bölcséleti cursust végzi*. Mind a tizenegynek ugyanaz a vétké: „preces scholares neglexerunt“. Nem vettek részt az esteli imádkozáson. E miatt a tanács elé kerülnek. A senior Farkas János, a contrascriba Szilágyi Gábor volt (a ki, mint Balogh úr írja, később szintén tanár lett és a Csonkai-pörnek is egyik hírhedt okozója). Kivülök, a primariuson és az összes köztanítókon kívül négy professor is résztvett ezen a session: Szatmári István és Varjas János, a theologiai kar- és Hatvani István és Sinai Miklós, a filozófiai kar tanárai. Az ítélet marasztaló volt, mint ma mondanók. A tizenegy diákot, köztük Szabó Lászlót „lege secunda de stud. schol.“ 3—3 dénár fizetésére ítélték. Ez azonban, úgy látszik, csak a kisebb vétké volt költőnknek. — Ugyanez a sessio még egyszer megidézte őt három társával együtt, a miért tóga nélkül mertek járni: „distincte prae foribus sederunt.“ Mind a négyen „lege tertia de stud. schol. — admoniti sunt.“

Amnyi tehát ezek után bizonyos, hogy Szabó 1783-ban és 1784-ben a filozófiai facultáson volt. Hallgatta Sinai Miklóst, a ki a történetet és a klasszika-filológiát adta elő ékes latin szavakkal; tőle tanulta Homeros, Horatius, Ovidius szeretetét; az ő óráin kezdett verselgetni is. És hallgatta a tudós Hatvani Istvánt, ezt a bővös mondákkal övezett, kiváló professorát a debreczeni kollégiumnak, a ki, míg egyrészt a matezis igazságait bizonyítgatta, másrészt a bölcséleti órákon éppen olyan, sőt talán nagyobb buzgalommal és lelkesedéssel magyarázgatta tanítványainak, köztük költőnknek is, a metafizika rejtelmes, kétes törvényeit.

Hogy Szabó kérte-e és megkapta-e bizonyítványát, arról nincs semmi följegyzés. Lehet, hogy 1785-ben (mikor a tizenkétéves Csonkai is átlépi a főiskola ódon kapuját,) tényleg theológiára megy át és azt hallgatja 1786-ban is, mikor II. József kinevezi a nagyváradi „nemzeti iskola“ tanítójává. Hittudományi tanulmányait semmi esetre sem fejezte be. És, azt hisszük, nem is kezdte el. Legalább is valószínűtlen, hogy a kit azért büntetnek meg, mert az esti imán minden különösebb ok nélkül nem vesz részt, egy év múlva theologus legyen. II. József kinevezése bizonynyal a filozófiai fakultáson érte őt.

Gálos Rezső.

Gróf Mikó Imre emlékünnepe.

Az Erdélyi Múzeum-Egylet nagynevű alapítójának, gr. Mikó Imrének emlékére kegyeletes ünnepélyt tartott nov. 5.-én, születésének századik évfordulója alkalmából.

Az ünnepély az egyetem dísztermében folyt le, díszes közön-

ség s számos tudományos, irodalmi és közművelődési egyesület képviselője jelenlétében.

Gr. Esterházy Kálmán elnök a következő beszéddel nyitotta meg :

Tisztelt emléket ünneplő közgyűlés !

Hidvégi gróf Mikó Imre születése százados évfordulójának emlékét méltónak tartja az Erdélyi Múzeum-egyesület is megünnepelni, legnagyobb alapítójának és első elnökének dicsőítésével.

Az elnyomatás politikai sötétségében tespedett a nemzeti lét, midőn az erdélyi részek hazafiai élén gróf Mikó Imre a nemzeti művelődés szövetségét gyűjtötte meg, hogy világosságot terjeszsen, hogy a nemzeti létnek irányt adjon, csüggedéstől menten tevékenységével tartalmat nyerjen, erőt, létének fentartásáért való küzdelmében.

Ő, ki nemzetünk történelmét búvárolta, hogy hazájának, nemzetének, ez idő szerint szolgálhasson; azt vallotta mesterének és abból merítette politikai filozofáját: azt a magasabb rendű elvet, mely a politikának úgyszólván miszteriuma, a nemzeti államcélzét alapelvét.

A történelemtől klasszikus műveltséggel ő is vallotta, hogy az Cicero-ként: a századok kortársa, az igazság fáklója, lelke az emlékek, mestere az életnek. Nemes szívvel, józan észszel hirdette gróf Mikó, hogy művelődés híján szolgaságba süllyed a nemzet; a közügy iránti szeretet híján elalél; barátság és egyetértés híján bomladozni kezd; munka nélkül in-ségre jut; takarékoság nélkül koldús; méltóság és büszkeség nélkül elnyomatik.

Mindezt akkor hirdetni, politikai erkölcs és bátorság volt. És a kiknek hirdette, mélységesen megértették azon erkölcsi erőt, mely a nemzeteket fentartja és ez adta azon lelkes erőtehetséget — energiát — mely a gróf Mikó alapító tettei által feléledt.

Mai ünneplésünkkel azoknak az emléket is földézzük és megbeesül-jük, kik hívó szavára, áldatlan viszonyok közt, valóban nagy hazafias áldozatkészséggel segítettek megalapítani az Erdélyi Múzeum-egyesületet.

A mily nagy volt az áldozatkészség, oly nagynek kell lenni a mi kegyeletünknek, melylyel emlékeket őrizzük; ezzel egyetünket is megbe-csüljük és tesszük hazafiassá annak érdekében folytatott munkásságunkat.

A hazafias szellem, a mely az Erdélyi Múzeum-egyesületnek életet adott, a tudományos lélek, mely azt fejlesztette, hatványozva kell, hogy tovább is fentartsa, csak így felelhetvén meg azon kulturhivatásnak, mely a magyar nemzet életében, különösen itt, az erdélyi részekben, számottevő fel-sőbbségének alapja.

Mindazokat, kik megjelenésükkel, képviseltetésükkel emlékünnepe-
ket díszítik, hazafiasan üdvözölve, az Erdélyi Múzeum-egyesület ünne-
pélyes közgyűlését ezennel megnyitom.

A megnyitó beszéd után *dr. Erdélyi Pál* olvasta fel emlék-
beszédét, gr. Mikó Imre életéről és működéséről, melyben a nagy-

nevű alapítónak nagyszabású közéleti szereplését, áldásos, culturalis működését és az Erdélyi Múzeumegylet megalapítása által a nemzeti közművelődés terén szerzett nagy érdemeit méltatta. (Az emlékbeszéd külön füzetben kinyomatva kiosztatott.)

Az üdvözlő levelek és táviratok felolvasása után elnök a díszülést bezárván, a közönség a Múzeum-kertbe vonult ki s ott folyt le az ünnepély második része

Gr. Mikó Imre szobrának megkoszorúzása.

A M. Tud. Akadémia koszorúját *Csengeri* János, a kolozsvári egyetemét *Szabó* Dénes rector, a M. Történelmi Társulatát *Szádeczky* Lajos, az Erdélyi Múzeumegyletét *Apáthy* István tette le, Mikó Imre emlékét dícsőítő beszédek kíséretében.

Jelentés

a Kovács Sámuel-féle balladapályázatról.

A Kovács Sámuel-alapból kitűzött balladára vagy evvel rokon kisebb költői elbeszélésre három pályamű érkezett.

1. sz. A lippai nászéj. Jelígeje: A hajnal lemosolyg a Várterére, Törököknek bosszujára, Szégyenére. (Tompá.)

2. sz. Lantos diák. Jelígeje: Hic fuit Mathias rex.

3. sz. Both vára. Jelígeje: Nem fajult el még a székely vér. (Petőfi.)

Mindhárom költői elbeszélés. Mindhárom jóra való munka. De a 3. sz. minden valószínűség szerint fiatal, még ki nem forrott egyéniségű és technikájú író műve. Szép, jó rimek mellett feles számmal vannak gyengék, pl. gyermekét — övezték, hangja esendült — legényke ült, egy lány — talány, földön — tövön, elő — erdő, málnát — melódiát, szempilláit — szárnyait, vele — szerelme, lelkük — esküvésük, ellen — levelen, utcapor — és Gábor, egymást — vallomást. Van benne ilyen furcsa metaphora:

Ott hagytak egy fájó, égis érő sebet.

Helytelenül használja az *uralja* szót, így:

S most a székely földet, vérrel ázott földet,
Dicsőn, szennytelenül utódjuk uralja.

Szerkezetére is rá fér a tökéletesbülés. S bár a leírás idegen kéz másolata, de az író felelős érte s nem volna szabad ilyen gondatlanul kibocsátani kezéből. De ha — feltevéseünk szerint — valóban fiatal író munkája, tőle még derekas dolgokat várhatni.

A más kettő igazi íróember műve. Ám az 1. számú, a mely egy történeti adomát dolgoz fel, apróbb történeti hibákban jeledzik. Így az író azt hiszi, hogy a beglerbég alárendeltje a basának s csak úgy *szolgám*-nak

szólíttatja, sőt nagy könnyedén azzal fenyegeti, hogy egy fővel még ma megkurtítja. Pedig a beglerbég több a lippai basánál; ő a szandsák feje s Temesvárott székelt. Különben dicséretes munka.

Határozottan legjobb a 2. számú, egy Mátyás-adoma, kapcsolatban a Nemeskéri Kis-család eredetének mondájával. Felfogása, szerkesztése, kidolgozása, külső alakja, mind jeles költőre vallanak. A jutalom ennek, a *Lantos diák* címűnek adandó ki.

Kolozsvár, 1905. június 10.

Dr. Versényi György.

Egészben véve hozzájárulok dr. Versényi György úr bíráló jelentéséhez, de kijelentem, hogy részemről a 2. sz. pályaművet sem tartom olyan kiváló költői műnek. Meséje gyöngé szerkezetű, fordulata alig van, Mátyás, mint télen szemlélő sorsára kárhoztatott Lantos diák, nem eléggé Mátyás. Formailag is több kifogást lehet tenni: itt-ott gyöngék, vagy erőltetettek a rímek, a diktáció nem egyenletes, egy-két helyt izléstelen (pl. „S oda veti magát a síró leányra“, „Kéri Farkas látja meztelen leányát“, S akármerre nézzen vissza ama korba, mindig *belebotlok egy ilyen Czoborba*).

Egészben véve azonban nemcsak társainál jobb, hanem az irodalmi színvonalat is eléri, ennél fogva a jutalmat megérdemli.

Kolozsvár, 1905. június 13.

Dr. Csengeri János.

A beérkezett pályaművek közt a 2. számú „Lantos diák“ című művet találok legjobbnak és egyúttal pályaképesnek — a mű szerzőjének a pályadíjat kiadandónak véleményezem.

Sztánán, 1905. június 19-én.

Dr. Éjszaky Károly.

A bírálat alapján a pályadíj a 2. sz. pályaműnek ítéltetvén, a jelígés levélből *Révay Károly* neve tűnt elő, a ki a pályadíjat *Sámuel*-napján megkapta.

Jelentés

a gróf Mikó Imre emlékezetére szánt óda-pályázat eredményéről.

Az Erd. Múz.-Egylet ig. választmánya f. évi szeptember hó 1-én záródó határidővel pályázatot hirdetett oly ódai költeményre, mely a f. évi november hó 5-én tartandó Mikó-ünnepen az alapító dicsőségét énekelje meg, emlékét méltóan újítsa föl és az ünnep egyik pontjául azon elszavaltassék. A pályázat bírálására ugyanakkor alólírottat, továbbá dr. Csengeri János, dr. Erdélyi Károly, dr. Imre Sándor és Jékey Aladár urakat kérte föl.

A határidő leteltével a titkár úr 5 pályaművet adott át nekem és én, egyszerű és rövid eljárás kedvéért az öt pályaművet a bíráló-bizottság tag-

jainak elküldöttem, arra kéve őket, hogy a bizottság ülésére határnapot kitűzni, a pályaműveket elolvastván: előzetesen megbírálni szívesek legyenek. Jékey Aladár úr kivételével, ki e tiszttől szerényen visszahúzódott, a bizottság többi tagja előzékenyen tett eleget a Választmány kérésének és e hó 10-én tartott ülésünkön feladatának megfelelt. Az ülésről fölvevett jegyzőkönyv tanúsága szerint, azon a jelentés elkészítésével alúlirottat bízták meg. Ez alapon tisztelettel mutatom be a bizottságnak egyhangú határozattal hozott javaslatait és véleményes jelentését.

A kitűzött időre négy, azon túl, szept. 4-én 1 pályamű érkezett és pedig:

1. Gróf Mikó Imre emlékezete. Jeligióje: XX. század.
2. Mikó Imre gróf. Jeligióje: Te tisztben mit és hogyan művelj, stb.,
3. Ünnepi óda. Jeligióje: Erdély Széchenyije.
4. Gróf Mikó Imréhez. Jeligióje: Nem hal meg az, ki milliókra stb.,
5. Mikó Imre emlékezete. Jeligióje: A haza minden előtt, melyek közül az utolsó helyen említett 5-ik sz. pályamű a határidőn túl jött. A bizottság az 5-ik sz. pályaművet is bírálatra bocsátotta, mert az lebegett a szeme előtt, hogy formai hiba miatt ne zárjon ki egyetlen jelentkezőt sem, noha ezt tenni jogában állott volna a jelzett formai hiba miatt, nehogy azzal esetlegesen a pályázat eredményét kockáztassa. Ugyis jogában állván a Választmánynak a pályázati föltételek elbírálása, nem akart ebben bírói szerepet vállalni. Az ülés folyamán titkár jelenti, hogy még egy pályamű érkezett be utólag és azután, hogy az elősorolt pályaműveket a bizottságnak rendelkezésére bocsátotta, de oly későn, hogy akkor már azt a többihez csatolni nem lehetett. Ezt a művet a bizottság nem is vette figyelembe, mert nem vehette bírálat alá, nem állván módjában azzal megismerkednie.

A bírálok a már ismert pályamunkákat lelkiismeretes munka és beható tanácskozás után megbírálták és véleményüket a következőkben foglalták össze.

Sajnálattal állapítják meg, hogy Mikó Imre alakja és egyénisége nem tudta erősebben megragadni a pályázók lelkét, sőt azt is kénytelenek sajnálattal állapítani meg, hogy a művek azt sem árulják el, hogy szerzőik a nemes gróf pályájával és működésével közelebbről megismerkedtek volna. Mindössze is néhány közéletű adat és általánosan ismert tény, Mikó működésének külsőségei, ismeretét világlik ki a költeményekből, de az is vagy egyoldalúan mutatkozik, vagy homályosan borong, a nélkül, hogy határozott gondolatá tiszttult volna. Mikó gróf székelly vére hiában nyer koszorút, ha az író elhagyja, vagy ellefelejt az is kifejezni, hogy az szűkebb, bérczes kis hazájának és a nagy magyar hazának szeretetében és szolgálatában lobogott. A Múzeum megalapítása egymagában is jelentékeny érdem, de ez a tett szint, erőt, jelentőséget és igazi tartalmat csak úgy nyer, ha kora helyzete kellő megvilágításban áll mögötte. Mikó boldogtalansága kettős veszteségből fakadt, egyaránt fájlalta hazája és szíve veszteségeit s a míg amazokért alkotó munkára készül, ezekért vigasztaló reményt nem talál. Innen magyarázható, hogy egész élete és egész lelke a közügy szolgálatára

volt szánva, hogy alakján mindvégig az eszmény zománca ragyog. S mert nem merültek sem Mikó korának, sem Mikó lelkének megértésébe, csak általános és elvont eszmék szószólóivá váltak; hősiük nincs egyéjűtve, legalább nem lelke szerint. Ennek következtében csak nagyjában éreztek bizonyos megindulást, a mi azonban még nem fölemelkedés, annál kevésbbé pathosz, benső indíték és ünnepi érzés. Így tehát ez ódáknak belső igazságuk vagy nincs, vagy nem teljes, bennünket meg nem hatnak, fölemelni nem tudnak. A hatás külső eszközei, nyelv, díkezió és formai kiválóság, még akkor sem palástolhatnák e fogyatékossgot, ha velük sokkal nagyobb mértékben rendelkeznének, mint a hogyan rendelkeznek.

E jelenség bővebben magyarázza azt is, miért nem tudták megkapni sem az óda hangját, sem a műfaj stílusát. Továbbá, hogy miért uralkodik bennök inkább a szólások és a költői közhelyek sokasága, mint a helyesen fogalmazott gondolatok és találónan kifejezett képek szépsége. Mert nincs meg bennök az erővel ható belső szerkezet, szétfolynak; terjengőssé válván, sok beszéddel kevesebbet mondanak, gyakorta ismétlésekbe esnek, sőt ellentmondásba keverednek és az egyűvé tartozó gondolatokat is vagy egymásba öltik, vagy szétszórják, s még logikai botlásokat sem tudnak elkerülni. Előrevetik, a mi utóbbira való, megint visszatérnek arra, a mit már elhagytak, néha befejezve, néha félbenhagyva. Ez okok miatt az irodalmi színvonalat nemcsak el nem érik, de kettő kivételével, (a 4-ik és 5-ik sz.) alatta maradnak. A nyelvi és formai készség birtokában nincsenek és nemcsak arra illik, a melyekben olvassuk, az a szerény vallomás:

Mikót dicsérned nincs erőd neked!

Ezek után az általános megjegyzések után az egyes darabokról már csak igen kevés mondani valónk van.

Az 1. sz. hosszú és nehézkes bevezető részében messziről kerülő és sokféle indítékkal terhelve induló kezdet után erőtlenül száll alá éppen ott, hol tulajdonképpen tárgyához, Mikóhoz ér. Sem indítékait összefogni, sem pedig fölējök emelkedni nem tud. Mikó méltatására ereje már ellankad és mert igazi vezető gondolata nincs: hosszadalmassá válik. A mai kor rajza, bár abban, hogy érte lelkesedni nem tud, volna ellentét és volna is hangulat, henye részszé lesz, mert belőle vagy vele Mikó nagy korát megértetni nincs ereje, mert ez a rajz nagyon is általános és elvont. Képei halmozottak és szerényen szólva, nehezen érthetők. Formai tekintetben nem áll a mai kor színvonalán.

Sekélyes, krónikás modorú előadása van a 2. számúnak. Képei egymást rontják, frázisai üresen csengenek, stílusa terhelt. Aranynek híres Széchenyi ódájával erősen kaczerkodik, de tőle igazában semmit nem tanult el s reminiscenciái a saját előadásából inkább kirínak, mintsem hogy beleillenek.

A 3-ik mű szerzője még a mondatalkotás titkait sem ismeri. Főmondatok helyett jóformán csupa mellékmondattal operál, belőlük, vagy velük elfogadható értelmet, gondolatmenetet nem csillantat ki, sőt még a közönséges értelemig is nehéz eljutnunk. Ízelítőül a 3-ik szakasz négy sorát adni elég lesz:

Mert ha van, hogy egy-egy pillanatban
 Meteoroként jön át a magyar hazán,
 Melyen annyi vér folyt s minden talpalattban (így)
 A sajtó sebért koszorút kiván.

Sem alanya nincs, sem állítmánya, sem az előzményben, sem a következő sorokban. Az előző négy sor:

Mert bármily kegyetlen is a sors keze,
 Habár a hős csatán nem onta vért,
 Mégis lekéri idővel magának
 Ha halva is az örökzöld babért.

éppen úgy nem függ azzal össze, mint a következő négy sor, mely „Hisz századokra szól a küzdelem“ stb. kezdődik és abban is éppen olyan kevés alany és állítmány van, mint az idézett részekben. Egyik bíráló „rakonzátlan stilusnak“ nevezé, a másik helyesírási különlegességeit mutogatta.

A 4-ik számú pályamű nemes egyszerűséggel indul, a mi az előbbi czikornyái után jól hatott, de sajnos, hogy később ebből kiesik és erősen túlzásba esap át. Egyes dolgokat ismétel, vagy egymásba fon, prózára átírva tűrhető megemlékezés lehetne, bár tárgyi tévedései és nagymondásai akkor is javításra, mérséklésre várnának. Kétségtelen azonban, hogy egyes részeiben van némi erő, sőt az eleje, a maga mesterkéletlen néhány sorával inkább, mint szakaszával, az eddigieken fölülemelkedik.

Az 5-ik mű aránylag a legjobb. Síma, folyékony előadásában erőltettség, zavar nincs. Verselése, nyelve tekintetében irodalmi színvonalra is tehető, de mint óda még sem válik ki. Az Arany-óda hatását nem tagadhatja el, de erő nincs benne és emelkedettség hiányzik belőle. Képei sem sikerültek. Szépen és erővel akar szólni, de vagy az erőt áldozza föl a vélt szépségnek, vagy elejti a sivár képekben és tartalmatlan szólamokban. Hasonlóan jár el verselésében is, mikor a rím elragadja s természetesség helyett mesterkéltsegre csábítja. Mivel e csábításnak enged, igazolja, hogy nem fegyelmelte magát eléggé. Látszik különben azon is, hogy motiválása zavart, gondolatmenete szakgatott.

A bizottság tehát, mert irodalmi értékű művet kívánt a pályázat és nem a viszonylagos jót, vagy legjobbat akarta megjutalmazni, sajnálattal mellőzni kénytelen ezt az 5-ik számú pályaművet is. De nem tehet mást, mert bár ez az egyszeri hallást s kivált jó előadásban megbírná, de már nagyobb igényre és maradaadó becsre számot nem tarthat.

Tisztelettel javasolja ezek alapján a t. Választmánynak, hogy a jeligés leveleket égettesse el.

Kolozsvárt, 1905. október hó 10-én tartott ülésünkől:

Dr. Csengeri János,
 biz. elnök.

Erdélyi Pál,
 előadó.

Erdélyi Károly dr.,
 biz. tag.

Dr. Imre Sándor,
 biz. tag.

E bírálat alapján a pályadíj egyik pályaműnek sem adatott ki.

A „Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat“ 25 éves fennállásának emlékünnepegyét Déván f. é. okt. 22.-én ülte meg. Erre az alkalomra a társulat ig.-választmánya *Ballun Ernő* dévai áll. főreáliskolai tanárt bízta meg a társulat történetének megírásával. A munka nyomtatásban még nem jelent meg, de kéziratban készen van s a társulat alelnöke *Réthy Lajos* a jubilaris közgyűlésen bemutatta s fölolvasta a hozzá írt bevezetést, mely röviden elmondja a társulat történetét is.

A társulat 1888-ban alakult. Dr. *Sólyom Fekete Ferencz* és gr. *Kuun Géza* buzgalma hozta létre abból a célból, hogy a régiségekben gazdag Hunyadmegye történelmi emlékeit összegyűjtse, megőrizze és ápolja s a megye történelmét cultiválja. A társulat azóta gazdag muzeumot létesített, tagjai buzgó régészeti és történelmi kutatást és munkálkodást végeztek, melyeknek eredményei megjelentek a kiadott 15 Évkönyvben. Megírták (gr. *Kuun Géza*, *Torma Zsófia* és *Téglás Gábor*) a vármegye monographiájának első kötetét, az ő s római kor történetét. Megszerezték tulajdonul a várhelyi amphitheatrumot s a kincstártól a dévai várat stb. stb. Szép sikerekre tekinthet vissza a társulat, melynek elnöke s legfőbb éltető szelleme gr. *Kuun Géza* volt.

A társulat nemrég újra szervezkedett, most *Fáy Béla* elnöklete alatt működik.

Kivánjuk, hogy a társulat az első negyedszázad sikerei után még szebb sikerekre mutathasson majdan a félszázados jubileumon.

Erdélyi Múzeum-Egylet.

Az E. M.-E. böleselet-, nyelv- és történettudományi szakosztálya nov. 22.-én fölolvásó ülést tartott dr. *Szamosi János* elnöklete alatt. Az elnök megnyitójában kegyeletes érzéssel emlékezett meg *Fazakas József* áll. tanítóképzőintézeti ny. tanár haláláról, ki igazgató-választmányunknak egyik legbuzgóbb tagja volt; továbbá *Koos Ferencz* brassai ny. tanfelügyelő haláláról, ki régi hűséges tagja volt szakosztályunknak.

Az első fölolvásás tárgya volt dr. *Lukinich Imre* történelmi értekezése: „Radziwill herezeg munkácsi látogatása 1646-ban“, a mely jelen füzetünkben olvasható. A második fölolvásás *Gálos Rezső* irodalomtörténeti tanulmánya volt: Szentjóni Szabó László élete és költészete.

Igazgató-választmányi ülés következett, a melyen elnök a szakosztály anyagi ügyeiről tett jelentést, előadván, hogy az anyaegylettől nyert évi dotatio 22%-os leszállítása és a tagdíj-hátralékok tetemes összege miatt a szakosztályt deficit fenyegeti, a minek csökkentésére az „Erdélyi Múzeum“ utóbbi füzetét össze kellett vonni s több értékes dolgot az íróknak vissza kellett küldeni. A választmány ennek következtében elhatározza, hogy a hátralékos tagoknál tagdíjaik befizetését megsürgeti s hogy az „Erdélyi Múzeum“ nov. és decz. füzetét egybevonva adja ki decz. elején.